

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMETUS:

H. KRUUS, O. LOORITS,
A. SAARESTE, FR. TUGLAS

TEGEV JA VASTUTAV TOIMETAJA J. V. VESKI

KAHEKÜMNE-KOLMAS AASTAKÄIK
1929

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1929

XXIII AASTAKÄIK

№ 5

Balti kirjandusajaloo katse.

A. Behrsing, Grundriss einer Geschichte der baltischen Dichtung, Leipzig, 1928.

Uskumatu, aga tõsi: „Balti (s. o. balti sakslaste) kirjandusajalugu ei olnud tänini olemas.“ Selle enesetunnistusega algab hiljuti ilmunud „Grundriss einer Geschichte der baltischen Dichtung“. Teretulnud kõigile huviosalistele.

Vähe enam kui sada aastat tagasi heitis valgustatud K. G. Sonntag Riias paberile lühikese kirjandusajaloolise visandi: „Von der Literatur in Livland“ (leidub käsikirjas). See algas küsimusega: „Ons sellist kirjandust olemas? Nii võib küsida, ja vastusega peab igatahes olema pisut häbelik.“ Sest saadik on Vana-Liivimaa üldistav nimetus Läänemere ja Soome lahe vaheliste maailmanurkade kohta asendatud Baltikumiga, Baltikum viimases otsustavas pöördes omakorda vaheldunud Eesti ja Lätiga. 18. ja 19. sajandi pööripäevist saadik on Läänemeremaade kirjanduslik sigivus teadagi märksa rohkenenud, eristunud ja oma ilmet muutnud.

Balti sakslaste luulekirjanduse olemasolust ja arengust tahavad nüüd aru anda need Behrsing'i toimetatud leheküljed. Parem hilja kui mitte kunagi.

„Saksa idakultuuri kokkuvarisemise uurimisele“ hüüab juba üks tuttav Königsbergi kirjandusajaloolane (Jos. Nadler, „Forschungsprobleme der Literatur des 19. Jahrhunderts“, „Euphorion“ nr. 1, 1926).

*

On võimalik mitut moodi aru saada kirjandusajaloo mõistest. Aga on selge, et laialipillatud üksikasjad ja üksikuurimused ei moodusta veel ajalises, ruumilises ja põhjuslikus ühtekuuluvuses näidatavat kogukujutlust.

Kui keegi otsis vanemast uemani teadustavat ja nüüdisnouetele vastavat teejuhti üla-idasakslaste põlise asunduskonna kirjanduslikus elus orienteerumiseks, siis leidis ta enese kahjuks küll olevat Läänemere tagamail. Kui keegi

vajas balti sakslaste kirjanduslike mälestusmärkide, luulekunsti asjaarmastuse ja loomisvõimeliste autorite ümberhaaravat esitist nähtuste täpsa kirjelduse ja seletuse korras, siis sai ta selle asemel kätte ainult lühikatelisi ja poolikuid informatsioonivahendeid. Täielikumad neistki juba iganud. Mitte bibliograafiliski ülevaadet minevikku ja olevikku ulatuslikumat kui krahv N. Rehbinder'i koostatud „Die belletristische Literatur der Ostseeprovinzen Russlands von 1800—1852“ (1853). Tõsi küll, nüüd ilmunud kirjandusajaloolise ürituse kaastöötaja A. Favre väidab ühes oma hiljutises artiklis, et ta aastase töö kestes on registreerinud 588 luulekirjanikku, kes Baltikumis (siin kodunenud või sündinud) vähemalt ühe eriraamatuna väljaantud saksakeelse teosega on esinenud. Aga sellegi registraatori otsesed andmed on veel trükist avaldamata.

Mis puutub eestlaste-lätlaste maal toimunud saksakeelsete suleliigutajate ja kirjatarkade biograafiasse, siis pooldab veel tänapäev oma paika vana Recke-Napiersky tüse „Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland“ (1827—1861). Aga ühes Beise' toimetatud täiendusvihkudega on see Baltikumi biograafiline leksikon juba paratamatult maha jäänud uuemast arengust. Üksikuid sisevaateid sakslastest kirjanikkude elukäiku endise Venemaa Läänemereprovintsis, jaolisi juhatusi nende kirjandusliku tegevuse kultuurilooliste eelduste ja järeluste mõistmiseks võimaldavad niisugused raamatud nagu J. v. Sivers'i „Deutsche Dichter in Russland“ (1855), J. Eckardt'i „Baltische und russische Kulturstudien aus zwei Jahrhunderten“ (1869). Balti saksluse õitseajast põlvnevad needki teenelisemad tutvustusteosed. Muud on piiratuma kirjandusajaloolise mahuga (nagu A. v. Keussler'i „Baltische Belletristik in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts“, „Baltische Monatsschrift“, LV). Balti luulekirjanduse näitlikke valikuid on toonud küll mitmesugused antoloogiad nii baltlaste varasemalt õdumisaastailt kui pärastistest murrangujärkudest. Kirjandusajaloolise ehituse jaoks etteõõtamist sisaldavad neist vähesed — J. v. Grothuss'i „Baltisches Dichterbuch“ oma ülevaatliku sissejuhatuse ja eluloolis-hinnanguliste kommentaaridega (2. tr. 1895).

Venestuse ohtudest ja 1905. aasta kurjakuulutavast kumast tõstetud balti saksluse häältele järgneb siis viimati sõja- ja okupatsiooni-aegne propaganda. Vanamoelise P. Rohrbach'i „Das Baltentbuch'i“ taolised suursaksluse tuhinad vahelduvad provintsiaalsest kunstidiletantismist kasvanud poegade õhinaga. Kirjandusliku noorbaltluse

Saksamaa tuultesse tõmbumist ja koduprovintside kolkunud pärimustest lahtiheitlemist ilmestavad O. Grautoffi toimetatud reas „Die baltischen Provinzen“ niisugused näitetekstid nagu „Die jungen Balten“ B. Götz'i värsivalikus ning „Novellen und Dramen“ H. Krüger'i valikus (1916). Seda visandlike seletustega saadetud moodsate antoloogiate liiki lisandab pärast sõda H. Bergengruen'i „Das baltische Dichterbrevier“ (1924). Balti kirjandusajaloo harude kokkuvõtet edendavaid kaalukamaid uurimusi harva mõni uuem (nagu E. v. Rosen'i „Rückblicke auf die Pflege der Schauspielkunst in Reval“, 1910, G. Westberg'i genealoogiline katse „Deutschland und Baltikum“ I, 1921).

Saksamaa omapõhjalise loomingu ja juhtivate loominguiliste isikute ümber tsentraliseeritud suurtes kirjandusajalugudes ei ole tavaliselt kombeks olnud lähemalt arvesse võtta kirdepoolsete välissakslaste kõrvalist asunduskirjandust. Königsbergi prof. Josef Nadler'i „Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften“ laiendas pärast sõda ilmudes ometi oma ümberhaaret. See tõuliste eritunnuste ja ruumiliste levimisalade järele detsentraliseeritud saksa kirjandusajalugu tõmbas oma viimase kõite vaatlustesse ka balti sakslaste kirjandusliku arengu, olgugi emamaaga ühendatud ja vastavalt lühendatud perspektiivis. Asjaomane kõide tuli trükist läinud aastal hoolsa informatsioonivahendite loendiga lõpus.

Alles nüüd, kus Ida-Euroopa asundussakslaste ajalooline valitsejaosa näikse otsas olevat iseseisvaks saanud pärisrahvaste keskel, on ka siitpoolt viimati käsile võetud balti saksluse kirjandusajaloo katse. On ilmunud väheldase raamatu mahuga ülevaade sellest Läänemeremaade harraskirjanduse astmehaheldusest, mis on aset leidnud eestlaste ja lätlaste pindalalistes piirides, harukordadel kaugemalegi läigatanud mõne erandi kuulsust. On püütud aru anda seda inertset kirjanduslikku arengut tingivast kultuuri-loomisest olustikust, mineviku pärandustest, praegustest väljavaadetest.

Kõik see on omane puudutama ka eestlasest lugeja huvi, peatama lähedast vahekaugusest vaateleja tähelepanu.

*

„Grundriss einer Geschichte der baltischen Dichtung“ on Arthur Behrsing'i korraldatud ja koostatud ühes kolme meie maa sakslastest kaastoimetajaga (üks neist õieti küll šveitslane). Teos ise ilmus läinud aasta lõpul Leipzigin „Institut für Auslandkunde“ väljaannete reas („Quellen und

Studien zur Kunde des Grenz- und Auslandsdeutschtums“). Tunnismärk siinse diaspora tuginemisest ja kohalikust kirjastusahtrusest. Seegi „Balti ajaloo luulekunsti põhikavand“ ei käsitle rohkem kui 132 lehekülge. Siiski on koostamine nõudnud kollektiivse asjatundmise ühendamist. Tagasivaade vanema ajajärgu hämaraile ja hõredaile kirjandusriismetele on Tallinna linnaarhivaar Otto Greiffenhagen'i sulest. Veneaegse baltluse viljakamat kirjandusarengut on jälginud ja tõlgitsenud ülemkooliõpetaja André Favre, kuna noorema kirjandusliku põlve ja olevikumurrangu esitamise eest on hoolitsenud teose peatoimetaja Behrsing koos ajakirjanik Arthur Knüpffer'iga.

Hoolimata nimetatud nelja asjatundja koostegevusest on nende kirjandusajaloo katse märgitud ainult „põhikavandiks“, ainult „tooresehitiseks“. Nii vähe etterajatud tingimustes on nad siis pidanud töötama. See vabandab vahest mõndagi nende töötulemustes. Kas kõike?

Olgu mitme asjatundmise kokkuheitmisest oma tõsiasi-osalikud paremused, käesoleval juhul paistavad silma enne kõike ebaühtlase ainekorralduse vahed. Kirjandusajalugu võib käsitleda lähtudes kas teostest või teoste autoritest või kultuuriloolistest eeldustest: võib kirjutada teoste ajalugu eri kirjandusliikide ja stiilisuundade järele; võib esile tõsta kirjandusliikide isikute ajalugu eriti sugupõlvade vaheldumise ja maitsemuutuste voolus; võib rõhutada kirjanduse ühtekuuluvust eri ühiskondlikule kihistumisele vastava meelsuse ja eri poliitiliste valitsusjärkude psüühikaga toodangujõudude igakordset sotsiaaltulunduslikku alust unustamata. Neid vaatekohti saab kokku rakendada metoodiliseks sünteesiks. Aga süsteemituks on kahjuks jäänud küll niisugune kollektiivne tööühendus, kus üks osaline eelistab oma ainet kirjandusliigiti arutada („15. sajandi lüürika“), teine harrastab kirjanduse ajajaotust riigivalitsete kronoloogiat mööda („Aleksander I aeg“), kolmas ja neljas lükkavad oma periodiseerimise pealkirjaks erivanuste kirjanikkude mõiste („Kõige noorem sugupõlv“). Ühtlustamatu ainekorralduse põhjuseks on väliselt kokkusobitatud osade metoodiline järjekindlusetus. See segab ja takistab kogu teose ülevaatlikku selgust. Seda tunduvamalt pääsevad tervikulise ehituskava puudumisest esile ka mitme töökaaslaste stiilierinevused: eriti järsult mõjub üleminek Greiffenhagen'i ajaliku-kuivast kirjamälestiste märkimisest Favre'i kultuurilooliste nägemuste ja hoogsate sõnaleidude sõiduvette.

„Balti luulekunsti ajaloo põhikavand“ on populaarteadusliku ilmega. Aga ka populaarteaduslikus esitises võiks

lugeja allikaile juhatamist teenida tsiteeritud andmestiku leiukohtade osutamine. Seda ei ole. Ühine kõigile teoste osadele on abivahendite ligendamise ja kokkuvõtte tarbetukspidamine. Ometi tervitaks kasutatud ja kasutatava erikirjanduse loendit vist keskpäranegi teose lugeja. Vähe-malt nimeregister ei oleks kellegi orienteerimise hõlbustamiseks olnud üleliigne.

Need on nõuded ja puudused, mida arvustav mõte vaeb vastamisi juba selle raamatu esimesel lehitsemisel.

*

Kõnealuse ainekogu järjekindlat valikut ja käsitlust raskendab isesugune keerdküsimus: mida balti sakslaste kirjanduseks arvata, mida mitte? Kust saadik ja kui kaugele balti saksluse mõistet üldse arvata? Kas balti sakslasteks lugeda juba Baltikumi asujate esimest põlve, kas veel balti sakslasteks pidada siitmaalt labkunud ja riigisakslasteks kodunenud sünnipäraseid baltlasi? Emamaalt väljarändajate ja sinna tagasirändajate liiklemine aegade kestes — see on muutlikuks teguriks Läänemere tagamaal härrastelnu ja pärisrahvastest eraldunud saksluse koosseisus. Rootsistumise ja venestumise vahejuhtudest kõnelemata, ümberrahvustunud saksikuid sõelumata.

Balti sakslaste ise-elu ja iselaadi kinnistumine, balti saksluse omakultuuri algus on pärit 18. sajandist. „Vene aja“ sissejuhatuses seletab balti saksluse olemusmõisteid nõnda vähemalt André Favre. Pangem tähele. Kui rääkida Rooma-Saksa keisririigi kaitse all rajatud Liivimaa orduriigist, erihõimuliste õnnerüütlike, munkade ja hansakaupmeeste karmist haridusekandmisest, siis ei erine see olemuslikult nende lähtemaast: puha „sisse- ja väljarännanud meistrite ja sellide töö“. Ka Poola ja Rootsi ajal ei loodud mitmest rahvusest vallutajate, maajunkrute, kirikisandate ja linnakodanikkude partikularismis mingit ühtekuuluvat balti saksluse viljelust. Põhjasõja hirmudest pääses siis see vapustatud üla-idasaksa vana asunduskond tsaaririigi armule. „Akent Euroopasse raiudes“ kinkis Peeter Liivi- ja Eestimaa rüütelkonnale teatavasti tagasi need asundusalad ja pärisrahvaste kasutamise eesõigused, mis Rootsi võimude poolt olid kärbitud. Ja Kuramaa protektoraat kujunes sellegi provintsi Suur-Venemaaga liitmiseks: Vene väline vallutus osutus esiotsa võimetuks oma ääremaade seemiseks assimileerimiseks. See ei võimaldanud mitte ainult riigisakslastest intelligentsi ja linnakodanikkude uut juurdevoolu, „literaatide lisaseisuse“ tekkimist: barbaarsusest

tõusva idaimpeeriumi laietus nõutas oma Läänemereprovintsidest väekamandajaid, õue-ametnikke, õpetajaid. Kõik see kindlustas Baltikumis kihistuva häärasrahvuse õdumist. Kõik see kasvatas Vene keisririigi soodustuste ja surve all Liivi-, Eesti- ja Kuramaa pealmiste seisuste ühtekuuluvust, iseene hooleks jäetud kultuuritahet, oma ise-elu väärtustamist, lühidalt balti sakslust.

Vältas siiski veel 1848. aastani, kuni üle kitsamate provintsiaalseisuslike mõiistete liikuma hakkasid „Balti kodumaa“ ja „baltlase“ tunnussõnad.

Säärast seisukohta näikse baltluse küsimuses Favre'iga jagavat ka Behrsing, antud teose juhtiv korraldaja. Aga kuidas katab siis pealkiri „Balti luulekunsti ajaloo põhikavand“ enne 1700 esitatud ajajärku? Kas ainult keelelis-geograafiliselt?

Baltikumi algelisest ladina-, kesk- ja alasaksakeelsest asunduskirjandusest, kasinast ja kunstikehvast, lähtub O. Greiffenhagen. Selle juures tähistab ta võimalikult kõiki kloostri-, ordu- ja hansapärandusse kuuluvaid varasemaid kirjamälestisi. Ei sule ta oma vaatlusest välja teisel sündinud ja siia kaasakantud tooteid. Jäagu selle otsustamine mõnikord kaheldavaks, kas üks või teine läänest sisse toodud tekst on Vana-Liivimaa pinnal paljundatud või mitte (nagu näit. lk. 6 mainitud pärgamendileht Rudolf von Ems'i kesk-ülasaksakeelsest maailmakroonikast). Aga on põhjusega selle ajajärgu esitajalt juba küsitud: mis on Hosea ja Amose ladinakeelsetel katketel tegemist balti sakslaste luulekunstiga, olgugi et need 10. sajandisse tagasitähendavad katked on leitud 14. sajandisse kuuluvast Dünamünde (Daugava jõesuu) kloostrikoodeksist?

Siinsamas, kohe alguses, paljastab see ülesande täpsustamisküsimus oma teise poole. Kirjandusajalooliste vaatekohtadega seginevad nimelt kultuuriloolised. Kui Greiffenhagen Baltikumi kloostridokumentide märkimise kõrval koguni erilise peatüki pühendab ordukroonikaile ja linna-raamatuile („Geschichtswerke“), siis kaldub ta tahes või tahtmata kõrvale ettelükatud sihimäärusest: „Grundriss einer Geschichte der baltischen Dichtung“. Kus on ülesande keskendamine luulekirjandusele ja kunstinõudlikule loomingu, seda kohustuslikum nii napilt mõõdetud lehekülgede piiirides? Tallinna linna-arhivaar näikse teiste kaastöömatajatega jagavat sama metoodilist nõrkust kirjandusajaloo vahetamiseks kultuurilooa. Selle sissetoomise võtted lähevad ainult erirada: Greiffenhagenil saab kultuurilooa oma lõivu juba tekstisugemete valikus ja liigituses, Favre'il

ja Behrsingil kipuvad iseväärtuseks kultuuriloolised karakteristikad, üldsuse ja autorite elutingimuste tõlgitsused. Nii või teisiti, ei ole kuigi palju mahti jäänud luuleteoste eneste kirjeldamiseks, nende stiilitunnuste ja kunstimõtjude avastamiseks.

Muidu aga on hõlpus ja õpetlik jälgida O. Greiffenhageni asjatundmist — seda omab ülevaade — läbi Maarjamaa misjonimälestiste ja ilmliku keskaegsuse, läbi protestantismipropaganda ja rootsiaegsete kultuurirakukeste. Saksa tagamaalaste luulekirjanduslikule ahtrusele vastab sugemete laokilejääk, teoste unarulevaibumine, nimede kustumine. Kõige tumedam kogukujutus on igal huviosalisel küll Baltikumi ristsõitjate, ordurüütlike, hansakaupmeeste ja varasemate literaatide värsi- ja proosapudemeist. Greiffenhageni teeneks on viie sajandi hämarast koguda, liigitada ja kronoloogiliseks esitiseks järjestada seda laialipillatud ainestikku. Agara arhiiviuurijana on ta valgele otsinud senini trükis avaldamatuidki andmeid — salmikuid raekoja protokollidest, teateid algelistest teatrioludest.

*

Üleminekud Saksamaa kirjanduslikust elust üla-idasaksa asunduskonda on jätkunud ka pärast riikliku ühtekuuluvuse katkemist emamaaga. Kuulsused? Ei ole Vana-Liivimaa omanud muid kui ajutiselt siia sattunud loomisvõimelisi kirjanikke, kelle nimi on läinud kogusaksa kirjandusajalukku — Burkard Waldis (umbes 1490—1556), Paul Fleming (1609—1640). Balti kirjandus ei võinud siis selle sõna olemuslikus mõttes veel küsimusse tulla, õpetab A. Favre oma hilisemalt vaateveerult.

Aga ka valgustusaegsete balti sakslaste kultuuristumises kuulub juhtiv osa riigisakslastele. Balti vaimuelu tõusu seletamiseks 18. sajandil pöörab sama Favre tähelepanu uute elementide juurdevoolule Saksamaalt. „Viimati rändasid sisse „õuemeistrid“ (koduõpetajad, haritlased), üli-tähtis seisus nüüdisbalti kultuuri kujunemises“, hindab ta intelligentsete saksa soost lisajõudude kodunemist eestleitusse. „Nad tulid viiest Saksamaa ülikoolist: Jenast, Leipzigit, Wittenbergist, Hallest ja Königsbergist, ning olid enamasti saksilased, tüüringlased või preislased.“ Balti feodaalne aadel põlvneb eeskätt Westfaalenist ja Ala-Saksimaalt saabunud ristsõitjaist (lk. 37 jj.). Valgustusaegsele vereuendusele viib Favre tagasi virgema ja õilsama isetegevuse hakatuse balti sakslaste keskel. Kas selle pöörde

pärispõhjuseks oli ühe saksa tõu vaheldumine teisega Baltikumis või langeb rõhk kultuursemate kodanliste juurdetulijate kasvamisele rüütelkondade alla heidetud oludes, see küsimus ähmub arutleja piltlikkude nägemuste läiklemisse.

Balti omapärase ja iseilmelise kirjanduse sündimist idaimpeeriumi võimkonda sulgumisest saadik tahab Favre tõendada. Selle juures ei pääse ta mööda nii lühiajaliste Baltikumi külaliste nagu Hamann'i ja Herder'i kaasa-tõmbamisest. Saksa rahvuskirjandusest eristada Baltikumi häärasrahvuse kirjandust — kuivõrt on siin pidevate piir-joonte tõmbamine üldse mõeldav? A. Favre oleks õieti teinud, kui ta oleks meelde tuletanud ka idapreislase J. G. Hippel'i esmakordsust balti saksluse interjööride, Kuramaa kiriku- ja rüütlimõisate miljöö, rõhutatud alanduse ja kannatuse kujude avastamises saksakeelsele romaani-kirjandusele („Lebensläufe nach aufsteigender Linie“, neljas köites, 1778—1781). „Balti inimese“ luulekirjandus-likuks leidmiseks ei olnud mitte vähem riigisakslast vaja kui meie maa sakste teatri asutamiseks Kotzebue'd.

Aga ons pärisbaltlasteks jäänud Läänemereprovintsidest pesivate asunikkuude pojadki, kui nad küllalt kihklevat vaimu ja küllalt jõulist andi on ilmutanud? Balti kirjanduse jõugeniaalse põhjendaja au omistab Favre rahutule ja õnnetule J. M. R. Lenz'ile (1751—1792), kes teatavasti esile kerkis Saksamaa „tormis ja tungis“. Miks keeldub siis omapärase baltluse otsija selle põhjapanevaks kohandatud — aga tegelikult kohanematu — marukirjaniku lähemast käsitlusest? „Oleks vist ülearune,“ räägib ta enese vastu, „sest et Lenz nii väga kuulub üldsaksa kirjandusajalukku“ (lk. 54).

Teisiti ei ole lugu nende sünnipäraste balti sakslastega, kes on heidelnud 19. ja 20. sajandit haaravate probleemidega, kes on värsis või proosas ületanud kohalikud mõõdusuhted. Neid ei ole palju. Balti oludesse mahtumatu Lenz'i järglasena on enesele nüüdissaksa lüürikas nime võitnud niisugune suure maailma rändur nagu Maurice v. Stern (s. 1860), Eestimaalt pärit, elab praegu Austrias. Kui Favre Stern'i laialisest värsitoodangust tähtsustab ta kodumaa-keeli (lk. 102), siis osutab Nadler'i kirjandus-ajalugu selle luuletaja südame avarust ja stiilivahendite küllust „jumalatsalgavaist töölislauludest kuni hingevapustava Kristuselegendini“; ei jää märkimata ka tema kuu-kaugusest vahele valulev kojuigatsus (J. Nadler, „Literatur-geschichte der deutschen Stämme und Landschaften“, IV,

lk. 841—842). Millega Favre piirdub, kodumaahardusega, see on ainult pars pro toto Stern'i värsikarakteristikas.

Balti kirjanikkude väärtusastme määramisega näikse üldse olevat isesugune kimbatus selles kirjandusajaloolises katses. Võtame näiteks kaks põlisest balti mõisnikusoost võrsunud proosakirjanikku, kellest kumbki on saanud Saksamaal tootlikuks: Alexander v. Ungern-Sternberg (1806—1868) ja krahv Eduard Keyserling (1858—1918). Favre'i enese tunnistust mööda on junkruromantiline Ungern-Sternberg oma romaanide ained ja probleemid leidnud Saksamaalt. Baltikumi puudutavaid teemasid on ta riivanud oma memuaarides, mis alles 1919 lühendatult ilmusid (J. Kühn'i toimetatud ja sissejuhatatud väljaandes „Erinnerungsblätter aus der Biedermeierzeit“). Selle ladvikult fabuleeriva sulerüüti tendentsilisi karakterjoonistisi ei kiida ka Favre igas suhtes eeskujulikuks, samuti ei poolda ta ebatöenäolisi lahendusi. Unarusse vaibunud Ungern-Sternbergile omistab „Balti luulekunsti ajaloo põhikavand“ sellegi pärast ligikaudu neli ja pool lehekülge (78—81). Balti sakslaste esmajärguliseks andeks ja kogusaksa kirjandusajalukku küündivaks jutustajaks on õigusega mainitud Ed. v. Keyserling. Eilse Kuramaa kõrgemast aristokraatiast põlvnedes on see novellist, romaani- ja draamakirjanik pikema välte oma elust veetnud Münchenis, millisest vahekaugusest ta nii meelte-erksalt ja hariduspeenelt on käsitelnud oma kodupinnale kuuluvaid kujusid. Seisusrauge evidentsusega selgitab ta täisehtsaks viimisteldud proosakunst balti aadliseltskonnas mõeldavate eluliste puhangute helget lämbumist ja õhtueelset suremist („Schwüle Tage“, „Abendliche Häuser“). Kõige kunstivalmim balti sakslastest jutustaja, ja sellegi pärast on talle ainult pisut üle lehekülje aset varutud Favre'i esitises (100—101). Kõrvaline küsimus selle juures, kas Ed. v. Keyserling'i kutsuda „aristokraatlikuks realistiks“ või pigemini ülimuslikuks impressionistiks.

Tahes või tahtmata kipub „Balti luulekunsti ajaloo põhikavandis“ mõõtuandvaks vaatekoht: mida haruldasem on olnud kellegi sünnipärase baltlase and, mida võidukamalt ta ideeline või kunstiline kandejõud on ületanud oma asundusliku tagamaa, seda vähem tuleb teda tähele panna balti kirjandusajaloos!

Aga kas ei võnkunud balti sakslaste keskel paigalpäsimad luulekunsti harrastusedki peaasjalikult Saksamaa liikumiste järele? Tõsi, selle arengu baltlikuks pärisosaks on üldiselt kahvatu vastuhelk, mahajäämine, tagasivaata-

mine. „Lõpetatud ajajärgude kuu seisis veel kaua siinses vaimses taevas, kui juba tõusnud oli uue moodsuse päike,“ lausub Favre pildikalt (lk. 98). Oma klienteli ummikulise idüllilise õitsengut arvab ta „pühast alliansist“ ja Nikolai I tagurlikust võimupidamisest saadik, Saksamaa kõrgekoolides valgustunud „vana kaardi“ langemisest saadik, Tartu ülikooli järkjärgulisest baltistumisest saadik. Nikolai I ajajärg, nii tume Baltikumi põhirahvastele, halb Venemaa hallidele hulkadele ja haritud õilishingedele! Just rahustavate täakide ja vitsahirmudega alalhoitud teoorjuse, maapäevade, losside, kirikumõisate, vilistlaste, buršenshaftide, bürgerite umbne olustik on kolme provintsi arukamategi sakste meelest olnud üpris mõnusaks idülliks. See on veel järgnevate reformide ajajärgul olnud kirjanduslikult tagasikutsutud eldoraadoks: „Millest Bertram jutustab, mille järele Hehn, Eckardt ja Pantenius oma elu kõrgusel on ringi vaadanud, see oli nende nooruse Liivimaa, nikolai-aegne tagurlik... asunduskond Vene riigi rajades“ (lk. 71).

Kõige baltlikumaks kirjanduslikuks maitseks, maajunkru ja linnakodaniku mugavustundmusele vastavaks, tohib vist küll tunnistada ühelt poolt järelromantilist minevikukenitlust, teiselt poolt biedermeierlikku olevikuprobleemitust. Sellega ühines herrnhuutlikku vagatsemist, pietismi lahustumist luteri ortodoksiasse. Selles muutuskartlikus maitse suunas immitsevad balti saksluse kodusemad motiivid. Ärgu arvatagu siiski, et Favre oma asundusidüllilise biedermeierlikku joont tõmbaks äärmiste järeldusteni. Balti sakslaste keskel on kaua väga populaarne olnud üks veiderjaljakas värsisepitsus noilt päevilt, nimetu J. J. Malm'i kirjutatud „Die Oberpahlsche Freundschaft“. See meeldis eesõigustatud hüveolus mõnulejatele oma kadakasaksa koomikaga. Ei möödu Favre sellestki värsidiletantismi näitest oma ülevaates (lk. 84). Aga kas ta ütleb: Ennæ kohaliku värvinguga pärisbaltlust! Sähke, võrratu!

*

Mitte vähem piinlik ei oleks balti härraskirjandust kitsendada ka selle järelromantilise ja biedermeierliku epi-goonsusega, mis on kiratsema jäänud endise kolme provintsi piiridesse. „Balti luulekunsti ajaloo põhikavand“ loendab oma lõpposas enamasti koduprovintsidest lahkunud nimesid. Saame kuulda, et pärisbaltlased neid enam hästi ei mõista, neid peavad võõrdunuks, „lahtijuurdunuks“ (lk. 110).

Balti kirjanduse vaik-elulised alused olid juba läinud sajandi teisest poolest saadik vankuma lõõnud. Eks ha-

kanud Läänemereprovintside seisusliku ja rahvusliku seisakuringmüürid kokku varisema selle Suur-Venemaa imperialistlik-kapitalistliku süsteemi pealesurumise all, mis laiendas rõhutatud enämusrahvastiku liikumisvabadusi ja omandusvõimalusi, reformis kohaliku omavalitsuse ja isetegevuse õigusi. Suurvenelaste kõrval tungisid nüüd ka eestlased ja lätlased rahvuslikule iseteadvusele. Nende uute võistlejate virgumine rikkus „Jumala maakeste“ harvadevalitsuse rahu. Balti vaikelu muutus problemaatiliseks; balti sakslaste kirjanduski nihkus ajaküsimumustesse, harunes vastupaneva kodukunsti ja üle piiri heitlevate tendentside vahel. Aleksander II ajal — tõendab A. Favre — kohtasid viimased Saksamaalt sisserändajad esimesi asunduskonnast ärarändajaid (lk. 92). Järgnesid hoop-hoobilt Aleksander III venestusukaasid; kasvav sugupõlv tõmmati venestuskoolide võrku; rahutute põhikihtide pealetungimise hirmud Nikolai II päevil kiirendasid languseelses balti härrasrahvuses Saksamaa poole põksuvaid südamesoove. Sõja ja revolutsiooni rängad raputused on siis asundussakslaste koosseisu Baltimaade pinnalt hulgaliselt lahti kiskunud. Eesti ja Läti vabariigi üllatuslik rajamine on leivatute kunstide ärarändamisele siinsete sakslaste diasporast andnud viimase tõuke.

Võib ühineda A. Behrsing'i väitega, et kirjutavate balti sakslaste sigimine kunagi varemalt pole olnud nii arvukas. Jah, vaikelu on kaunikeselt osalt ikka laiskelu. Kui see veel ühineb kokakunsti maitsmise lopsakusega, siis loidub vaimupingutus!

„Kõige noorema sugupõlve“ pealkirja all loendatakse paljugi moodsate kirjanduslikkude baltlaste nimesid ja teoseid: Kurt Bertels, Otto v. Schilling, Otto v. Taube, Frank Thiess, Manfred Kyber, Werner Bergengruen, Bruno Goetz, Johannes v. Guenther, Gertrud v. den Brinken j. t. Filosoofilise krahv Hermann Keyserling'i nimi vilksatab. Sellest Saksamaa ja suure maailma tõmbust osutavast loendist võiks kirjandusajaloolane esiotsa küll mõndagi välja sõeluda, sellesse mõnda lisada. Nii puudub P. Zoege v. Mannteuffel, kelle novellistikat on Saksamaal auhinnatud ja eesti keeldegi tõlgitud. Harvade siiajäänud balti saksa andide esinõust oleks täiendanud vahest tallinlase Louis Burlandt'i kaasalugemine, kelle argipäeva-luulendavate proosaläigatuste õppemeistriks on ilmselt olnud Peter Altenberg. Kõigi nende mitmepalgeliste noorbaltlaste tunnistamärgiks on tahe ühte või teist moodi läbi lüüa saksa kirjanikuna ja mitte kolkuda balti saksa kolgavaimus.

Politiiliste ja sotsiaalsete tõukejõudude seesmiseks pooleks

on siin kahtlemata asunduskirjanduslikust kängumisest välja kippuvate andide loomingulised hädad, sisulised ja vormilised uuendustarbed, omataolise vastukaja otsimise vajadused.

Kahjuks ei võimalda kavandlik ja katkeline käsitus täielikumat sissetundmist kirjandusliku noorbaltluse arengulistesse suundumistesse. Mitmetele autoritele enestele antakse küll lahkelt sõna endi elulooliste andmete jutustamiseks, aga nende rühmitus kirjanduslike võimete, koolide ja meeltelahkude järele valgub laiali. Jääb kirjandusteaduslikult küsitavaks see pärimuspublitsistlik tööhüpe, et „baltlane muudab oma asukohta, mitte oma laadi“. Ei saa muuks kui publitsistlikuks hinnata selle laadi leidmist „kartmatuses“, „kuumas veres“, „heidluses inglite ja kuraditega“ (lk. 111). Eks satu need püsivaks tunnuseks tõstetud omadused samas raamatus vasturääkimisse A. Favre'i nähtud pärisbaltlusega.

Igatahes ei kahjats A. Behrsing mitte ilma baltliku kodukurbuseta: „Meie kutselised luuletajad elavad Saksa maal. Meie tähed paistavad kaugetele ilmakaartele, ja meie öö on tähelage“ (lk. 110). Mis teha ümberlõkatud harvadevalitsuse varemotel! Rabeleb Behrsing'i mõte erilise pärisosa leidlemises küll siiajäanud, küll ärarännanud sakslastele.

Ühelt poolt rõhutab ta uutest rajariikides hingitsevate ja autonoomitsevate sakslaste ajaloolist kutset selle eest hoolitseda, et Baltimaad edaspidigi ei kaotaks „Euroopa provintsi“ ilmet. Nüüd oled sa, endine härrasbaltlane, küll sunnitud loobuma oma võimupidamise eesõigustest, mõisatest, maapäevadest ja gildidest: nüüd juhi kultuuriselt! Aga eestlased ja lätlased ei ole mitte ainult riiklikult peale pääsenud: Behrsingi enese tunnistust mööda on nad liiatigi oma iseseisvuse aastail „lääne valgust võinud laialisemais ojaades sisse voolata lasta“ kui kitsikusse mahajäänud balti sakslased. Kuidas suudaks siis pärast-sõjalisest Euroopast taha jäänud ja kohalikust enamusrahvastikust ikka eraldunud vähemik selle rahvastiku „kultuurset juhtimist“ jätkata? Selle küsimuse lahendust raskendab ajalooliste vastuolude järelvimm, keelte ja meelte erinemine.

Teiselt poolt tähtsustab A. Behrsingi mõte asunduskondlikust ummikust lahkunud baltlaste avarat ruumiteadvust. Oma teadvuses ei kandvat nad kaasa mitte ainult kitsama kodumaa valulevat armastust: nad on pühitsetud ka lunastust otsiva hiiglarahva vaimuvarandustesse ja hinge-

saladustesse. Vene keele ja kirjanduse tundmine, pajatab Behrsing, on süvendanud moodsate baltlaste kalduvust müstikasse ja fantastikasse. Ei malda selle kaasaegse lemmik-kalduvuse tunnistaja isegi piirduda kirjanduslikkude tõsiasjade kaine tõendamisega. Viirastub pisut temagi ridade vahel. Kuidas saaksid balti pagulastest Saksamaal muidu vene rahvahinge volinikud! Küsimuses ei ole nimelt mitte ainult vene kirjanduse saksa keelde tõlgendamise, kujutleb Behrsing, vaid „ruumitu rahva“ liigutamine Venemaa hiiglaruumi päästmisele „Aasia küüsis“ (lk. 111).

On sel kirjandusajaloost kõrvale kallaval publitsistikal vähemalt Saksamaale rännanud balti poegade pooldamine? „Saksavenelase“ osa mängimise vastu protestitakse sealt-poolt hooti kogu Venemaast võõrdumise ägedusega (Hellmuth Krüger „Novellen und Dramen“ valiku eessõnas).

Balti saksluse uduseid väljavaateid seletatakse hoopis pessimistlikumalt tänapäevasel Saksamaal. „Baltlased on osutunud nõrgaks nende ajalooliste ülesannete lahendamiseks, milleks nad olid kutsutud,“ leiab J. Nadler oma kirjandusajaloos. „Nad moodustasid ainult ülemkihi, nende peade arv oli liiga vähene, nad olid liiga enesesse sulgunud, ilma omakultuuri varustusega“ (J. Nadler, „Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften“, IV, lk. 47). Algusest saadik emamaa kiirtemurdumisele võlgenud, näikse balti sakslaste luulekunst tagasi pöörduvat kogusaksa kirjanduse rüppe.

*

Nüüd mõni sõna veel „Balti luulekunsti ajaloo põhikavandist“ ühes kõrvalsuhtes, kokkupuutes kohaliku põhirahvastiku viljelusveergudele kuuluva luulekunsti ja kirjanduse arenguga.

Võib-olla mõndagi lugejat on see üllatanud, et balti sakslaste kirjandusajalugu alustatakse peatükiga muistsest eesti rahvaluulest („Etnische Volksdichtung der ältesten Zeit“, lk. 3—4). Balti sõnamõistet saab aga muidugi võtta pindalalises põhitähenduses ja ühtekuuluvuses. Oleks tere-tulnud üritus „balti kirjanduse“ probleemi lahti rullida kogu selle geograafilise ruumi ulatuses, mis on kandnud Läänemeremaade pärisrahvaste ja asundussakslaste saatust. Arvustatavas kirjandusajaloolises „tooresehitises“ kahjuks täidesaatmatu üritus!

Kui kord lähtutakse asunduskonna eestlastest ja nende arvatavast muinasloomingust, siis ei oleks ometi sobinud unustada ka vastavat eellugu lätlastest ja nende muinas-

luulest. Seda koordinaati ei ole. Ilmselt mitte tahtliku lätlastest kõrvale vaatamisega ei ole siin tegemist. Paljastub ainult ühes Baltikumi nurgas kodusem pilk kui teises.

Balti küsimus on juba küpses eas; aga ühest Baltikumi äärest teise vaatamist tuleb meil kõikidel veel juurde õppida.

See balti kirjandusajalugu on nii siis sissejuhatatud eestipoolsest äärest. Öeldagu kohe, et Tallinna linna-arhiivari kirjutatud peatükis tõesti mitte ei puudu head tahet meie rahvaluule arvatavate prototüüpide esitamiseks. Küll aga vajaksid ta väited otsemat ühendust meie primitiivsete pärimuste tänapäevase uurimisega.

Vastandina oma tõsiasjalikule kodususele Baltikumi varasemaid proosa- ja värsisugemeid läbistades libiseb O. Greiffenhageni sulg kergesti tõendamatuks oletustesse saksa asunduseelsest eesti ürgluulest kirjutades. Kus läänemeresoomlaste omade folkloristide viimaseks sõnaks on teadmatus nii ajakaugete hõimude kirjanematust luuleainestikust, kus läänemeresoomlaste rahvalaulu uurimine piirdub peaaegu ainult värsimõõdu arvamise ja vikingiretkede ja sakslaste vallutuse vahelisest ajajärgust, seal kujutellakse kõrvalseisja poolt eestlaste kangelassaagat küll otsustamatult vikingiaja suhetesse. Võrreldakse „Kalevipojas“ ristlevaid jumala- ja vägilasmuistendeid umbropsu „Edda“ moodustistega, lühidalt — tuletatakse „Kalevipoega“ kui suusõnalist rahvaeepost tolle muinsuse hämarast. Kuivõrt „Kalevipoja“ mütoloogistamine ja heroistamine võlgneb Kreutzwald'ile ja ta haritlastest eelkäijate muinsusromantikale, sellest ei anta aru. Tõsi küll, soome uurijad olevat vapustanud seda vanemat vaadet, nagu oleks „eesti rahvas valitsenud niisama selged müstilised kujutlused nagu soomlastel“. Aga see kitsendus tabab niisama umbkaudu küsimuse tuuma, nagu prof. Krohn'i nimi on ainult ligikaudu õieti kirjutatud („Kroon“, lk. 3).

Vajab täpsustamist seegi Greiffenhageni väide, nagu ei oleks vanaeestiline laul ja muistend edasiarengut leidnud asundusühiskonna tingimustes (lk. 4). Kahtlemata ei kavatsenud ristisõitjate taolised vallutajad paganusele armu heita. Aga eks maini ülevaate kirjutaja isegi primitiivsete pärimuste püsimist ja rohkenemist rahvasuus. Kõigest kogutud andmestikust — ja seda ei ole vähe — on soome ja eesti folkloristid teatavasti sunnitud järeldama, et läänemeresoomlaste fantaasia tootlik elevus on kasvanud just paganuse ja ristiusu vahelises videvikus, metsanurgalises feodaalses olustikus.

Õeldagu, mis öeldakse pärishärrade ja pärisrahvaste suhetest: üla-idasakslaste ajalooline osa ei ole kõrvaldatav eestikeelse kirjanduse sügenemisest. Läänepoolsete asundajate misjonimälestistesse kuulub ka eestikeelseid tekste. Nende arvestamine võiks paika pidada asunduskirjanduse ajaloos — miks mitte. Iseküsimus on, kas katoliku Cređo, Ave Maria ja Issameie eestistusi (n. n. „Kullamaa palveid“ 16. sajandist) hinnata keeledokumendi või luulekunsti vaatekohalt, kiriku- või kirjandusajalooliselt. Need viletsasse maa-keelde tõlgitud palved on teatavasti hiljuti leitud Tallinna linnaarhiivist, ja sellest asjaolust on Greiffenhagenile nähtavasti küllalt olnud nende vähekirjanduslike misjoniriisimete märkimiseks.

Balti saksa ja eesti kirjandusajaloo ligendamise ja võiks igatahes saavutada viljakamaid ja täpsamaid tulemusi kui käesolevas katses. Kummagi kirjandusuurimise eraldumine viib hõlpsasti viltu, kui ühe ala asjatundja rutulise kõrvalpilgu heidab üleaedseile nähtusile. Niisuguseks viperuseks on Greiffenhageni asjatu kõrvalmärkus, nagu oleks asunduskonna varasemaist ajaloolistest teostest eesti keelde tõlgitud ainult Russow'i kroonika (lk. 17): on omandatud ka Läti Hindreku kroonika J. Jung'i tõlkes (1881). Juhulised valikukriteeriumid ei taga ühegi sihtjoone läbiviimist. Kuivõrt lünklikuks jääb kokkupuutepunktide osutamine asunduskirjanduse erikeeleliste väljenduste vahel, seda tõendab näiteks Rainer Brocmann'i meeldetuletus (lk. 21). Tsiteeritakse Tallinna gümnaasiumiõpetaja saksakeelset värssi eesti keeles kirjutamise kiituseks („Andre mögen andres treiben“). Iseäraliseks seletatakse seda vaimustust, sest et siis „ei olnud eestikeelset kirjandust tõsiasijalikult olemas“. Mitte sõnagi sellest, et sama Brocmann'i sulest on pärit esimesed Opitz'i reeglite järele mõõdetud ja riimitud eestikeelsed värssid (*Carmen alexandrinum ad leges Opitii poeticas compositum*, 1637). Ei mingit viibet H. Stahl'i ettetöötamisele eestikeelse vaimuliku kirjanduse alal või Brocmanni kaastlastele eestikeelsete juhuvärsside sepitsemises.

Peab tunnistama: „Balti luulekunsti ajaloo põhikavand“ ei ole mitte liialdanud seda, mis eestlased ja lätlased kirjandusajalooliselt võlgnevad võõrast rahvusest hariduskandjatele. Hoopis mööda mindud on näiteks neist valgustusaja kirikhärradest ja muist asundussakslastest, kes on kirjutanud maarahva õpetuseks ja ajaviiteks. Arvelius'e vennakseid (Friedrich ja Martin) mainib A. Favre ainult ühenduses Kotzebue' teatriga (lk. 68). Võiks küsida, kas Friedrich Arvelius ei ole vähemalt samavõrra tähtis eesti

rahvakirjanikuna. Ka tema ülemkihi poole pöördud kirjanduslik tegevus oleks vahest teeninud silmapaistvamale kohale paigutamist. Eks ole Fr. Arveliuse kirjade saksa keelt O. Greiffenhagengi ühes oma varasemas artiklis kiitnud otse „klassiliseks“ („Zur Entwicklungsgeschichte des baltischen Literatenstandes“ — „Baltische Monatsschrift“, LVI, 1914, lk. 824).

Balti kirjandusajalugu selle sõna avaramas mõttes oleks alles siis viimisteldud, kui vaatleja silmaring ümber haarakas siinsete rahvuste kirjanduslikud kokkupuuted ja vastastikmõjud. Oleks sobivas ühenduses tulnud ühelt poolt kokku võtta neid äratusi, mis saksa soost haritlased on andnud eesti rahvaluule harrastustele (Herder, Merkel, Bertram). Teiselt poolt oleks oodanud ka selle osutamist, mis need harrastused balti sakslaste luulekunstisse on toonud omakorda uut — kohaliku värvinguga motiive ja vormielemente (H. Neus, Minna v. Mädler). „Õpetatud Eesti Seltsi“ ja „Inland'i“ tuiksooni oleks tulnud kahtlemata terasemalt tähele panna. Seda on kõnealust kirjandusajaloolist katset hinnates vajanud muu seas ka üks balti sakslastest arvustaja (H. Laakmann, „Dorpater Zeitung“, nr. 60 s. a.).

„Balti luulekunsti ajaloo põhikavand“ näikse küll nagu oma eesmärgiks võtnud olevat kohalikkude sakslaste ja eestlaste kirjanduslike suhete selgitamist. See selgitus jääb auklikuks: balti sakslaste kirjandusajaloolased on kasvanud pärisrahvast eraldumises. Tahtmatult pisendab A. Favre nüüdiseesti kirjanduslikku ja hariduslikku isetegevust, kui ta Kreutzwaldi „Kalevipoega“ kiidab „esimeseks ning ainsaks eestlaste rahvusteoseks“ (lk. 85—86). Oma alguses lubab „Balti luulekunsti ajaloo põhikavand“ aru anda ka eesti uuema kirjanduse arengust. See lubadus ei ole leidnud täitmist.

Aga väljaspool käesolevat raamatut, mõni aasta tagasi, avaldas A. Behrsing väga heatahtliku esseede rea meie uuemast luulekirjandusest: „Streifzüge durch die neuesten estnische Dichtung“, 1924. Olgu see siinkohal meelde tuletatud heanaaberlike suhete ja mõistete täienduseks.

*

A. Behrsing'i toimetatud „Grundriss einer Geschichte der baltischen Dichtung“ lõpeb mingisuguse suurbaltlikku mõõtu taotleva unistusega: „Võib-olla avastame kord balti provintsi kõrgemas vaimses ulatuses“ (lk. 130). Missugust kõrgemat ulatust siin tõsiasjalikult mõeldakse? Millist ühte-

kuuluvust vaimus nähakse? On see hilistunud mõtteharjumuste viirastus või ettehaaravate tulevikusoovide terendus?

Ühisbaltliku kirjanduse looming on — nii või teisiti võttes — vaevalt usutav. Lähem ainete ja aadete vahetus Baltimaade enamurahvastiku ja vähemusjõudude vahel oleks vastastikuse lignemise mõttes siiski võimalik, keelte ja meelte lahud ülesillutatavad liiatigi kirjanduslikul alal. Balti võrdlev kirjandusajalugu oleks käsilevõetav. Aga see ei ole teostatav mitte ilma praegusest nõudlikuma pingutusega. Seda ei saavutata mitte juhu-likkude kõrvalpilkude heitmise-ga iga huviosalise kodusest keskusest.

Nii vähe tervikuliseks kui on osutunudki Behrsingi ja ta kaastööliste üritus, on „Balti luulekunsti ajaloo põhikavand“ tänuväärseks algatuseks. See ei juhata mitte ainult balti sakslaste erilisse toodangulisse problemaatikasse, see ei aita orienteerida mitte ainult Läänemeremaade asunduskirjanduse eeldustes, saavutistes ja saatuses. Sellest leiab vähemalt kaudselt lisaäratusi ka alt üles kerkivate rajarahvaste kirjandusajaloolisele tunnetusele.

Gustav Suits.

Märkmeid Johann Christoph Petri üle. 2

Petri teistest raamatutest ja kirjutistest on meile olulisema tähendusega ainult veel kaks. Neist üks nime all „Neue Pittoresken aus dem Norden, oder statistisch-historische Darstellungen aus Ehst- und Lief-land. Nebst einem kurzen Umriss von Moskau. Von einem unpartheiischen Augenzeugen“ ilmus Erfurdis 1805. a. ja on isegi teises laiendatud väljaandes avaldatud Erfurdis 1809. a. Ses raamatus avaldub eriti ilmekalt Petri paljusõnalisus, kuni igavuseni korrutamine ja süsteemitus raamatu järjestuses. Tundub, et Petri kirjutab neis hilisemais töis nagu vähema huviga asja vastu, lihtsalt kirjutamise pärast. Pidades ennast asjatundjaks Baltimaa oludes võtab ta trükis sõna vähegi soodsal võimalusel. Loomulikult ei teinud see halba, sest suhteliselt võrdlemisi õige ja avara ülevaate sai lugeja Petri kaudu Eesti- ja Liivimaast, ja neid lugejaid nähtavasti polegi iseäranis vähe. Kuid tuttav olles Petri eelmiste töödega ei leia me siin kui ka ta järgnevas raamatus enam kuigi palju oluliselt uut. Ainult näited, mida lisatakse

asjaolude iseloomustamiseks, on tihti seni tundmatud ja huvitavad.

„Neue Pittoresken aus dem Norden“ koosneb viiest suurest peatükist. Neist meelestab eriti esimene peatükk oma sisu poolest „kirju Tallinna üle“, tihtipeale korrates samu asjaolusid ja Tallinna elu külgi, mis olid sealgi esitatud. Ühtlasi on esimene peatükk kujukaks näiteks sellest, missuguse järjestusega on sageli Petri tööd. Kõige pealt sisaldab ta Tallinna ja Eestimaa kubermangu kirjeldust, siis leiavad käsitlemist: elumajade ehitusviis, rahvas-
tik, aadel, kaupmeeskond, õrnem sugu, lõbustused, laevas-
tik, jaanipäeva-aegne aadli suur maksutärmin, ususalivus, vene kirik, tänavad, mustus, kasakad, Toompea, anekdoodid, koolid, tehased, kaubandus, kalastus, ahjud ja kütmissviis, korralikkude võõrastemajade puudus, tallinlaste elu suvel maal, magistraat, Mustapeade-klubi, Ühenduseklubi, Voltaire'i raamatukogu anekdoodid, ristimiskombed, Kadriorg, jaanituli. Teine peatükk vaatleb Liivimaa lätlaste toitlusolu, ehitusviisi, kunste, kombeid, kõneldes siin ka kirikuõpetajaist; 3. peatükis võtab Petri uuesti kõne alla Liivi- ja Eestimaa aadli kombeid, eluviisi ja iseloomu, kirjeldades aadlikkude mõnutsemisi, nende õnnelikku kodust elu, jahti, söömist, joomist, tühjust, luksust, talurahva halba kohtlemist. Neis viimatinimetatud kahes peatükis esitab Petri mitmeid vaateid, mis tõendavad, et ta tunneb maa olukorda liiga üldistes joontes. Ta katsub lahendada küsimusi, mida ta mõnikord ei tunne, ja ses suhtes ei muutu ta palju oma kirjandusliku teotsemise lõpuni. Sest veel 1838. a. ilmunud Ersch'i ja Gruber'i üldise entsüklopeedia 31. osas¹⁾ kohtame seda ta iseloomu-joont tema kirjutatud artiklis eestlaste ja Eestimaa üle, kus ta kokkuvõtlikult kirjeldab siinseid olusid, andes sealjuures mõnegi väärseletuse. Kuna kõne all oleva raamatu viies peatükk sisaldab Moskva skitse, pakub sellevastu suuremat huvi neljas peatükk, mis iseloomustab kirikuõpetajaid Liivi- ja Eestimaal. Siin kõneleb Petri Vene riigi usuküsimusest terviklikumalt kui kuskil mujal oma kirjutistes, jälgib siis üksikasjalikumalt kohapealseid konsistooriume ja kirikuõpetajate sissetulekuid, hindab kirikuõpetajate lugupeetavust ning nende halba ümberkäimist talunikkudega, viletsat keeletundmist, vaimulikkude halba ettevalmistust, ja jutustab sealjuures kirikuõpetajatest anekdoote, illustreerides neid

1) Ehsten und Ehtland, Allgem. Encyklopädie der Wissenschaften und Künste, hrsgg. von J. S. Ersch und J. G. Gruber, I, 31 (Leipzig 1838).

ru malamate ning targemate kirikuõpetaja-tüüpidega. Kuigi siin nagu mujalgi Petri tõis tuleb tema iseloomustustele ja hinnanguile läheneda ettevaatusega ja arvustusega, teenib ometi tähelepanu see esitatud kultuurilooliselt tähtis materjalihulk, mille usutavust võime kontrollida teiste tõenduste kaudu.

Sest teame, et vaatamata mõnele väga agarale ja teenetrikale kirikuõpetajale ei hiilganud Eestimaa vaimulikkond XVIII sajandi lõppveerandil, nii siis umbkaudselt sel ajal, kui Petri siin asus, just usulise hoolekande alal oma üldkogumikus mingi erilise hoogsa teotsemisega. Elumugavuste, enesega rahulolu harrastamine valitses sellel ajastul, nagu see varemini ja hiljemini XIX sajandil sündis, ainult ajuti katkestatuna sõja-ajast või mõnest muust õnnetusest. Vaimulikkude otsekui teatud šabloonsust ja piiratud olekut ei ole üksi Petri märganud, vaid ka teised selleaegsed saksa kodanikud ja vist isegi aadlikud Tallinnas ning Eestimaal. Seda tunnistavad need 46 epigrammi või paskvilli, mis sel ajal Tallinnas ringlesid ja millest Petri avaldab oma raamatus, kirikuõpetajaid käsitleva peatüki lõpus, arvult 31 salmi pealkirja all: „Ehstländische Predigerkritik in Knittelversen, als die Herren sammt und sonders zum Synod versammelt waren.“¹⁾ Nende avaldamisel on Petrit nähtavasti hirmutanud aga asjaolu, et mõni kirikuõpetaja enese kohta käivast paskvillist haavub ning raamatu autorilt rahuldust nõuab. Sellepärast teatab Petri lisaks neile salmidele, et tema vastutust nende eest oma peale ei võta, sest et epigrammid juba enne tema Tallinnasse tulekut seal on ringi liikunud ja nende autor temale tundmatuks jäänud. Raske on siin lahendada, milline suhe oli Petril nende, iga aasta jaanipäeva paiku Tallinna Eestimaa kirikuõpetajate-sinodile kogunenud vaimulikkude kohta käivate epigrammide autori-õigusele. Oleks aga tähendatav, et mõne riskantsema asjaolu või näite esitamisel ei nimeta Petri mõnikordki allikat, kust ta teate saanud, ja tahab tihti oma kirjutiste ilmumisel varju jääda. On huvitav, et mitmed ta raamatud ja kirjutised on ilmunud ilma autori nimeta, nagu seda osutab kõnealunegi raamat, mille tiitellehel seisab ainult, et töö on välja antud „von einem unpartheiischen Augenzeugen“. Mis puutub paskvillide tekkimisaajasse, siis on seda võrdlemisi kerge ära määrata kirikuõpetajate ametisoleku järele vastavas kihelkonnas. Näiteks kõneleb üks epigramm Lüganuse

1) Neue Pittoresken aus dem Norden, lk. 266—280.

kirikuõpetajast Otto Wilhelm Masing'ist. Lüganuses oli Masing aastail 1788—1795.¹⁾ Ka teised epigrammid viitavad aega, mis kohati ühte langeb Petri viibimisega Eestimaal. Eelöelduga ei taheta siiski tõendada, et just Petri on nende epigrammide autor. Mõned neist epigrammidest on õige sapised ja vaimukad, osa aga päris maitsevaesed, valesti iseloomustavad ja väheütlevad. Näitena esitagem neist mõned.

Kirikuõpetaja Holtz'i²⁾ kohta Keilast öeldakse :

Was sagt man denn von diesem Holtz?
Er ist nicht kriechend, auch nicht stolz,
Er ist nicht dumm, er ist nicht klug,
Er ist nicht arm, nicht reich genug,
Er ist nicht bösen noch guten Gemüths;
Kurtz, dieser Pastor Holtz ist — Nichts.

Praost Borge³⁾ Rakverest saab oma osa järgmiselt :

Hans ohne Lust, Hans ohne Sorge
Ist unser Priester Aeltster Borge:
Sein gräszlich Weib ist lange tod,
Und er des Nachmittags sehr roth.

Lühidalt öeldakse Keina praost Haller'ist⁴⁾ :

Der breitste unsrer aller
Ist tré venerable Haller.

Viru-Nigula praost Kempe'st⁵⁾ :

In Schwaben geboren, in Abo studiert,⁷
In Ehtland zum fertigen Pastor kreirt,
Stört er nicht den Glauben, noch weniger den Staat,
Wenn er nur bestimmte Gerechtigkeit hat.

Peen ironia tabab Hageri kirikuõpetajat Hasselblatt'i⁶⁾ :

Sieh hier den guten Hasselblatt,
Der ein Gewächs im Magen hat;
Er verdient so viele Freuden,
Und fühlet doch so grosze Leiden! —
Herr! sey sein Trost, sein Schutz, sein Theil,
Und mach ihm nur den Magen heil.

1) H. R. Paucker, Ehtlands Geistlichkeit in geordneter Zeit- und Reihenfolge, Reval 1849, lk. 168—169.

2) Paucker, m. k., lk. 103—104. Otto Reinhold v. Holtz oli Keilas kirikuõpetajaks 1785—1828.

3) Gustav Adolph Borge Rakveres 1751—1790. Paucker, m. k., lk. 172.

4) Jacob Pontus Haller Keinas 1761—1798. Paucker, m. k., lk. 328.

5) Gabriel Kempe Viru-Nigulas 1790—1795. Paucker, m. k., lk. 168.

6) Peeter Anton Hasselblatt Hageris 1776—1791. Paucker, m. k., lk. 93.

Simuna Paucker'ist¹⁾ sõnatakse lühidalt:

Sein Vater war wie höllisch Feuer,
Er — ist faul wie alte Eier.

Rahuarmastajat Jüri kirikuõpetajat Höpner'it²⁾ iseloomustatakse järgmiselt (taga-alal magab ta ise, eesalal seisavad tõld ja hobused):

Sein Schlaf und seine Pferde
Sind ihm auf dieser Erde
Sein göttlichstes Vergnügen:
O lasz ihn ruhig liegen.

Kirikuõpetaja Dietrich'i³⁾ kohta Vaivarast:

Der Ehrenmann von Waiwara
Ist wohl ein armer Sünder,
Hat wenig Geld und viele Kinder;
Wenig Gelehrsamkeit, doch viele Noth,
Erbarm Dich sein, o Herre Gott! —

Vigala kirikuõpetaja Ignatius'e⁴⁾ kohta, kel oli õnnetus kaks korda järestikku kaotada oma vara tulikahju läbi, ütleb epigramm mürgiselt:

Wär dieser Mann nicht abgebrannt,
So blieb er uns ganz unbekannt.

Otto Wilhem Masing Lüganuselt pääseb aga päris hästi:

Ein Petrus an Eifer, ein Paulus an Sitten,
Bei Gott und bei Menschen gar herrlich gelitten,
Weil er es mit beiden so herzlich gut meint:
Wer wünscht sich nicht gerne Herrn Masing zum Freund.

Sellevastu saab Hanila kirikuõpetaja Biedermann⁵⁾ väga valusalt ja hävitavalt kuulda, kes ta on:

Ein Pred'ger blos durch seinen Kragen,
Am Kopfe klein und grosz am Magen;
Von Kindern voll bis oben an;
Dies ist — Herr Pastor Biedermann.

Kuigi epigrammid võib-olla sageli ülekohtused ja üksikjuhus tuletatud, võib nende järele siiski mingi mulje puudutatud isikust saada.

1) Heinrich Johann Paucker Simunas 1785—1819. Paucker, m. k., lk. 206.

2) Jacob Johann Höppener Jüris 1771—1794. Paucker, m. k., lk. 138.

3) Joh. Gottfried Dietrich Vaivaras 1771—1797. Paucker, m. k., lk. 159.

4) Joh. Friedrich Ignatius Vigalas 1781—1824. Paucker, m. k., lk. 257.

5) Carl Christ. Friedr. Biedermann Hanilas 1767—1811. Paucker, m. k., lk. 302.

Viimane suurem Petri raamat, mis veel kord võrdlemisi üksikasjalikult vaatleb eestlaste, lätlaste ja balti sakslaste elu, rahvakombeid, Vene valitsusekorraldust, üksikuid linnu (nagu Riia, Tallinnat, Narvat), kreeka-katoliku usku, lõppeks raskolnikuidki Venemaal, on ilmunud harukordselt autori täieliku nime all Leipzgis 1809. a. kahes osas ja 7 vask-uurendiga ning 1 plaaniga: „Neuestes Gemälde von Lief- und Ehistland unter Katharina II. und Alexander I. in historischer, statistischer, politischer und merkantilischer Hinsicht“, pühendatud Weimari pärisprintsessile. Raamatu eelmärkuses ütleb P. seekord, et järgneva töö kirjutamisel ei juhtinud autorit lugupidamine ega kartus, vaid püü läheneda tõele. Kus vaja olnud, astunud ta inimese võõrandamatute õiguste kaitsjaks. Raamat olevat kirjutatud sama vähe tänu, rõõmu ja tähtsamailt isikult kiituse saamiseks nagu „Eestimaa ja eestlasedki“. Tõde põlatavat alati, kuid hoolimata vaenlastest, kes tekkisid, kui nende nõrku kohti puudutati, annab autor, asja heast otstarbest veendunud, selle töö välja. See on õieti Petri eelmistegi tööde kohta maksev ta enda quasi avameelselt väljendatud credo, mis olevat teoste kirjutamisel talle tõepäraseks tõukejõuks olnud. Petri kirjutamistarbe olemust on vaadeldud juba teisel. „Neuestes Gemälde“ kohta tahaks veel tähendada, et raamat sellist väärtust ei oma, kui eelmised teosed, sest Eesti olude vaatlusel esitatud asjaolud on meile juba tuntud ning ses ta töös pealiskaudsemalt valgustatud.

Need neli Petri tähtsamat teost — „Briefe über Reval“, „Ehistland und die Esthen“, „Neue Pittoresken aus dem Norden“ ja „Neuestes Gemälde“ — moodustavadki aluse Petri publitsistliku teotsemise tundmaõppimiseks, eriti Baltimaade suhtes. Veel arvatakse temale kuuluvat autori-nimeta ilmunud kahekõitelist „Denkwürdige Memoiren des Grafen von Un-st-b-g, eines der Jetztwelt grössten Verbrechers“. 1) Et P. mõnes oma töös kirevates värvides kirjeldab kuulsa Hiiu krahvi Ungern-Sternberg'i laineidlõõnud lugu, siis ei ole võimata, et P. on sellegi teose kirjutanud. Jaataval korral iseloomustaks see, kui kergesti asus Petri materjaliga varustatuna töö koostamisele. Kuid selle raamatu autori küsimuse otsustab küll vist prof. St. von Csekey poolt kuuldavasti teostatav uurimus Hiiu krahvi loo üle. Igäl juhul on see teos oma erilise ainelaadi tõttu

1) Aus dessen Akten gezogen. Tallinnas 1807—1808. Raamat on suureks harulduseks muutunud. Üks ebatäielik eksemplar leidub Tallinna Eestimaa Kirjanduse Seltsi raamatukogus.

palju kitsapiirilisem Petri töödest Baltimaade üle ning ei tuleks nendega kõrvutamisele.

Peale mainitud raamatute on Petri kirjutanud veel hulga enamasti statistilis-tulundusliku sisuga, kuid ka folkloristliku ainekliku mõttes huvitavaid artikleid Baltimaade üle, millest tähtsamad oleksid kirjutis Riia kaubandusest (Journal f. Fabr., Manuf. u. Handl. 1797), „Ueber einige Merkwürdigkeiten und Alterthümer in Lief- und Ehstland“ (Deutsche Monatsschr. 1799, III), „Etwas über die Aerndte und den dabey gewöhnlichen Talkus oder das Aerndtefest der Ehsten“ (Neue deutsche Monatsschr. 1800, I), „Ueber die Landwirtschaft, Kultur und Ackerbau in Liefland und Ehstland“ (Oekon. Hefte XIV, 6) ja mõned teised. Suurt tahet ajakirjandusliku teotsemise järele märkame Petril asjaolu kaudu, et ta koos Neuenhahn'iga Erfurdis annab välja „Magazin für das Gemeinwohl“, kus 1805. a. tema sulest ilmub „Ueber die Staatsverfassung und Justizverwaltung der deutschen Provinzen Russlands“ (II, nr. 3). Erilist tähelepanu on ta oma kirjutistes pööranud Venemaa tulunduslikule elule, avaldades ulatuslikke ülevaateid Venemaa kaubandusest Katariina II ja Aleksander I ajal (nii Journal f. Fabr., Manuf. u. Handl. 1808 ja mujal) ja Venemaa kaubanduse- ning tööstuslinnade loendi (Leipzigis 1811). Neist kirjutistest on nähtavasti kasutamist leidnud artikkel „Ueber den Handel der Städte Reval, Pernau und Narva in Liefland“ (Journal f. Fabr., Manuf. u. Handl., Leipzig 1808), nimelt J. P. Catteau-Calleville'i töös „Tableau de la mer baltique, considérée sous les rapports physiques, géographiques, historiques et commerciaux. Avec une carte et des notices détaillées sur le mouvement général du commerce sur les ports les plus importants“ jne. (ilmunud Pariisis 1812, saksakeelses tõlkes Weimaris 1815 ja taani keeles Kopenhaagenis 1816).

Üldse on P. artiklite arv, mis ta mitmes ajakirjas avaldanud, õige suur. Neist on suur osa praegu koguni kättesaamatud ning nende väärtus ei näi kuigi suur olevat, kui me seda arvestame, et P. siin väga mitmesugusel üksteisest kaugel seisval alal asjatundlikult püüab tegelda. Tema ülemäärast laialipaiskuvust, millest võime järeldada teatavat käsitluse pealiskaudsust, tunnistavad kirjutised, millest üks sisaldab teateid Ameerika üle (kaheosaline raamat, Weimaris 1816), teine kirjeldab samojeede, mõni vaatleb Venezuela, Maracaibo, Algieri ja Odessa kaubandust, mõni jälle jälgib pärgamendi valmistamist, toa-ahjude uut kütmissviisi jne. Siit ilmneb meile küll oma ajale vastav universaalse hari-

dusega inimene, kelle mitmekülgsus ei tunnista aga veel ta põhjalikkust. Nagu neist mitmes ajakirjas ilmunud kirjutistest näha, on Petri eriliselt rohkesti sõna võtnud Venemaa ja Balti provintside olusuhete kohta. Et Petri isegi ajakirjanduses avaldatud poliitilise kaastöö pärast kannatada sai, selgub ta eluloost. Nii on ta oma iseloomu kohaselt ajakirjanduses aktuaalselt reageerinud ka päevaküsimustele.

Eelnevas on katsutud erapooletult hinnata Petri tähtsaimaid raamatuid kui ka mõnda ta publitsistliku tegevuse külge. Püüdes nüüd kokkuvõtlikult määrata ta tähtsust eestlastele võib konstateerida, et Petri tööd on oma praktilise väärtuse mõttes sageli ainult tema ajajärgule kuulunud ja ei oma olevikus enam tähendust, välja arvatud need kohad, kust kriitilise suhtumisega võime saada kultuuri-loomist, etnograafilist ja folkloristlikku andmestikku. Sääraste kohtade rohkusega eralduvad ka mõned ta lühemad artiklid, kõige pealt aga neli siin hinnatud raamatut, millest omakord esikohal seisab teos „Eestimaa ja eestlased“. Kui P. teised tööd kaubanduse, tööstuse, statistika, ajaloo, maa-teaduse, katseliste teaduste ning üksikute käsitöö-harude alalt tema nime meile väheütlevaks jätavad, siis teeb raamat „Eestimaa ja eestlased“ nii oma aktuaalse, kaasaaharava sisu ning agressiivse väljendusviisiga kui ka raamatule osaks saanud arvustusega Petri nime tuttavaks; hiljemini populariseerib seda ka „Eestimaa ja eestlaste“ kokkuvõtlik tõlge ning mõne eesti kirjamehe ülistav suhtumine sellesse. Kui Adam Peterson oma eelnimetatud kokkuvõtte lõpus soovi avaldab, et Petri mälestus jäägu Merkel'i kõrval unustamatuks ning eestlastele alaliselt kalliks, ja kui Martin Lipp teda oma raamatus loeb eesti rahva soojemate sõprade hulka¹⁾, ei ole siingi põhjust muule seisukohale asuda. Selgi juhul, kui osutuks tõeks arvamine, et Petri osalt mitmesuguste mõjutiste, eriliselt vahest Merkeli töö mõjul on katsunud endalegi laiemat populaarsust luua, valides selleks eestlastele vabaduse, inimesväärsema eluviisi ning õigusliku korra nõudmise propageerimise, — selgi juhul ei võiks suhtumine Petrisse oluliselt muutuda. Sest vaatamata selle peale, et ta näeb oma töödest talle tekkinud populaarsuse tugevat mahajäämist Merkeliga võrreldes ja hiljemini koguni ta isiku nagu unustusse langemist, jätkab ta, kuigi väheneval määral, oma arvamiste väljendamist Baltimail valitsevate olusuhete üle. Oma palavast kaas-

1) M. Lipp, Kodumaa kiriku ja hariduse lugu II, 1, lk. 68 ja 77.

tundest rõhutatud eestlastele ja üllast soovist, rahvale paremaid elutingimusi kätte võita, kõneleb P. ise oma töis. Kui võtaksimegi neid avaldisi tingituna osalt paatosest ja tahtest, demonstriivselt väljaõeldud aatelise kavatsuse abil omale laiemat tuntavust võita, on ometi ka sel juhul mööndav, et Petri eestlastest kirjutades poolehoidu tundis raskete orjusemääradega koormatud rahva vastu. Kuigi ta raamatud, nende seas „Eestimaa ja eestlased“, alati ei või saada objektiivse vaateleja aina kiitva arvustuse osaliseks, tuleb siiski vääriiliselt hinnata nende otstarvet ja seda isikut, kes tol ajal, XVIII ja XIX sajandi vahetusel, julges teravalt välja astuda orjuses viibiva rahva kaitseks, niiviisi maksuselolevate olusuhete vastu, teadlik olles, et väljaastujat ennast ootab mõne võimsa ringkonna äge vaenlikkus. Olgugi et Petri võib-olla küllalt rahuldaval määral ei osanud rahva seisundit mõista, teda orjusekoormistest tingituna liialdatud mõõdul nägi tuimuses ning rumaluses viibivat ja muidki vääratusi oma kirjeldustes tegi, on ta vabatahtlikult oma peale võetud ülesande, kirjutiste teel rahva viletsat olukorda valgustada, täitnud võimete kohaselt. Sellepärast on meil põhjus mäletada Johann Christoph Petrit.

Petri tähtsamaid raamatuid ja kirjutisi.

Ueber den Handel der Stadt Riga, Journal für Fabrik, Manufaktur und Handlung, Leipzig, 1797 März, lk. 161—190.

Ueber einige Merkwürdigkeiten und Alterthümer in Lief- und Ehstland, Deutsche Monatsschrift 1799, III, lk. 24—40.

Etwas über die Aerndte und den dabey gewöhnlichen Talkus oder das Aerndtefest der Ehsten, Neue deutsche Monatsschrift 1800, Bd. I, lk. 227—236.

[Lühemaid ja pikemaid kirjutisi küsimuste üle, miks Liivimaal suhteliselt ainult väike hulk noori inimesi studeerib; kuidas eestlased, lätlased ja soomlased tarvitavad taimkatte-produkte värvimisvahendiks, maitseaineks ja arstimisabinõuks, liivi pärimõisatest ja nende valdamisõigusest, eesti keelest ja Eestimaal kõneldavast saksa keelest], Allgemein. litter. Anzeiger 1799, 1800.

(Petri J. Chr.), Briefe über Reval nebst Nachrichten von Ehst- und Liefland. Ein Seitenstück zu Merckels Letten Deutschland 1800.

Ehstland und die Esthen, oder historisch-geographisch-statistisches Gemälde von Esthland. Mit 9 Kupfertafeln. Gotha 1802. Kolmes osas.

(Petri J. Chr.), Neue Pittoresken aus dem Norden, oder statistisch-historische Darstellungen aus Ehst- und Liefland. Nebst einem kurzen Umriss von Moskau. Von einem unpartheiischen Augenzeugen. Mit 3 Kupfern. Erfurt 1805. Laiendatud teine väljaanne Erfurt 1809.

(Petri J. Chr.), Ueber die Staatsverfassung und Justizverwaltung der deutschen Provinzen Russlands, Petri u. Neuenhahn. Magazin für das Gemeinwohl, Erfurt 1805, II, nr. 3.

Ueber die Landwirthschaft, Kultur und Ackerbau in Liefland und Ehstland, Oekonomische Hefte, Bd. XIV, H. 6, lk. 509—523.

(Petri J. Chr.), Denkwürdige Memoiren des Grafen von Un-st-b-g, eines der Jetztwelt grössten Verbrechers. Aus dessen Akten gezogen. Kahes osas. Reval, bei Peter Müller dem Aeltern. 1807—1808. Beiträge zu ausländischen Zeitschriften.

[Karkasvatuse, lambakasvatuse, seakasvatuse jne. üle Venemaal], Schnee' Landwirtsch. Zeitung, Halle 1807, 1808.

[Kasukatööstuse ja värvitööstuse üle Venemaal; Venezuela, Maracaibo j. t. kaubandusest; Peterburi mäeasjanduse-instituudist; Kolchise ja ta õige asukohta üle; jahiasjandusest Venemaal; Algieri kaubandusest ja tööstusest; Odessa kaubandusest; Venemaa kalastuse mitmesugustest liikidest jne.; pärgamendi valmistamise, toa-ahjude uue ökonoomse kütmissviisi üle; võõraste asunduste ajaloo üle Venemaal, eriti 1762. a. peale; mitmesuguste nahaliikide valmistamisest ja veel mitme teise tööstuseala üle], Journal für Fabrik, Manufaktur und Handlung, Leipzig 1807—1810.

Gedrängte Uebersicht des russischen Handels, besonders unter Katharina II. und Alexander I., Journal für Fabrik, Manufaktur und Handlung, Leipzig 1808, August-November.

Ueber den Handel der Städte Reval, Pernau und Narva in Liefland, Journal für Fabrik, Manufaktur und Handlung, Leipzig 1808, November.

Ueber die Nahrungszweige, landwirtschaftliche Kultur, Ackergeräthe und Künste der Letten, Oekonomische Hefte (Leipzig 1792. a. peale), Bd. XVII, lk. 481—517.

Neuestes Gemälde von Lief- und Ehstland unter Katharina II. und Alexander I. in historischer, statistischer, politischer und merkantilischer Hinsicht. Mit 7 Kupfern und 1 Plane. Leipzig 1809. Kahes osas.

[Venemaa mõisate tulunduse üle], Archiv der deutschen Landwirtschaft, Leipzig 1809.

Ruszlants blühendste Handels-, Fabrik- und Manufakturstädte in alphabetischer Ordnung, Leipzig 1911 [koos lühikese ülevaatega vene tööstusest ja kaubandusest].

Neueste Kunde von Amerika [ka teise tiitli all], Weimar 1816. Kahes raamatus.

Lehrbuch der allgemeinen Geschichte, insbesondere Europa's. [1. ja 2. kursuse tarvitamiseks koolidele.] Weimar 1818.

[Samojeedidest], Morgenblatt 1829.

[Venelaste iseloomustus], Das Ausland 1830.

(Petri J. Chr.), Ehsten und Ehstland, Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste in alphabetischer Folge von genannten Schriftstellern bearbeitet und herausgegeben von J. S. Ersch und J. G. Gruber. Erste Section. A-G. Hrsgg. von J. G. Gruber, 31. Theil. Leipzig 1838.

Peale eelmainitud on Petri veel muud kaastööd avaldanud Ersch'i ja Gruber'i üldisele entsüklopeediale, Erfurdi ajalehtedele jne.¹⁾

(Lõpp.)

O. Liiv.

1) Petri eespool-avaldatud tähtsamate raamatute ja kirjutiste loendi koostamisel on osalt abiks olnud E. Winkelmann, Bibliotheca Livoniae Historica. Zweite Ausgabe, Berlin 1878; J. v. Recke u. C. E. Napiersky, Allgem. Schriftsteller- u. Gelehrten-Lexikon III, Mitau 1831, lk. 406 jj.; Nachtrag (Beise), II Bd., Mitau 1861, lk. 117.

Pöördeaasta Välis-Eesti liikumises (1928).

1928. aastat on iseloomustanud mitu tähelepanu vääriivat sündmust. Temasse langes Eesti iseseisvuse 10. aastapäev kõigi juubeli- ja järelpidustustega, kus esikohal seisis 9. üldlaulupidu.

1928. aasta oli aga tõeliselt alguaastaks sihi- ja kavakindla töö tarvis Välis-Eesti liikumise alal, sel suurel tööväljal, millest meie rahvas, kes terveni ühe kolmandikuga elab võõrsil, tohib loota suurimat kasu oma tulevikule. Siin märgib meie vabariigi 10. (juubeli-) aasta tähelepanavat.

Välis-Eesti suursündmuseks oli a. 1928 esimese Välis-Eesti päeva korraldamine 9. üldlaulupeo ajal. Sekretariaadi andmetel õnnestus see kongress üldiselt paremini kui loodeti. Osavõtjaid oli: Ameerikast 33, Lätist 31, Soomest 5, Venest 5, Kongost 2, Saksamaalt 2, Belgiast 1 ja Prantsusmaalt 1, kokku 80. Kodumaa võttis päevast osa 379 isikuga, nii et üldine osavõtjate arv tõusis terveni 459 isiku peale.

I Välis-Eesti päev määras edaspidise töö juhtmõtteks järgmised resolutsioonid: 1) I Välis-Eesti päev peab tarvilikuks võimalikult täieliku rahvuskultuurilise läbikäimise korraldamise kodumaa ja Välis-Eesti vahel. Vastava organisatsiooni väljaarendamine teiste asjasthuvitatud organisatsioonide kaasabil jääb hõimuarorganisatsioonide keskkoha Fenno-Ugria ülesandeks. 2) Tuleb asuda ühise hõimuinstituudi osana Välis-Eesti instituudi loomise eeltöödele. 3) Eestlased muil mail korraldagu end koha peal seltsideks ja organisatsioonideks (toimkondadeks, rühmadeks), viimased ühinegu keskkorraldusteks teatud riigi piirides. Kõik Välis-Eesti organisatsioonid astugu tegelikkusse läbikäimisse Fenno-Ugria ja tarbekorralduste teistegi kodumaa organisatsioonidega. 4) Esimene Välis-Eesti päev peab tarvilikuks asutada Välis-Eesti kultuurfond, mille keskkassa oleks Eestis ja osakonnad Välis-Eesti keskkohades. 5) Katsutagu igal pool Välis-Eestis asutada eesti koole või vähemalt pühapäevakoole. 6) Välis-Eesti koondamisel oldagu üle kõigist usulistest, ilmavaatelistest ja erakondlikkudest vahedest, ühinedes puhtrahvuskultuurilistel aladel.

Esimest korda Eesti ajaloos olid siin delegatsioonid välismaail viibivate suguvendade poolt kokku astunud ja üksikute tegelaste rinnus põlevatele tunnetele andnud üldise sanktsiooni. Võib-olla võime hiljemini tööd tehes ühe või teise resolutsiooni, ühe või teise kavatsuse, mõne kõrvalisegi punkti kohta teisi mõtteid kuulda- vate tuua, praegu lepime nendega, teades, et siin esmakordselt oma isamaalikke vaateid kinnitas iseseisvat kodumaad vääriiv organi- seeritud Välis-Eesti. Olgu ainult saatus armuline, et need otsused ei ununeks, vaid tööle vaimustaksid ja rohkem saaki annaksid niihästi Välis-Eestile kui kodumaalegi.

Samasse aastasse langeb ajakirja „Eesti Hõimu“ asutamine, mis oli alul pühendatud küll ainult enam-vähem teoretiseerivale hõimutegevusele, kuid millest vististi esimese Välis-Eesti konverentsi ettevalmistamisel ja tagajärgede najal saavutatud kogemused kasvatasid ajakirja, mis tahab olla peamiselt Välis-Eesti huvide ja soovide kaitsja. Olen kuski mõtteid avaldanud, mis ei olnud kuigi heasoovlikud „Eesti Hõimule“ ja ta väljaandjale „asutis Fenno-Ugriale“. Need mõtted olgu nüüd tagasi võetud ühes „Eesti Hõimu“ elule lähenevate uute juhtmõtete konstateerimisega. „Eesti Hõim“ võib kindlasti midagi ära teha Soome-Ugri rahvastepere säilitamise alal, kui ta oma ülesanded seab reaalsemale

pinnale, kisub kaasa rahvahulki kõige loomulikumale tööle — oma rahvuslikku olemasolu tõendada, selle asemel, et võõraste rahvuste, kuigi samasse tõugu kuuluvate, kultuurisaavutisi oma väikese jõuga katsuda avastada. „Eesti Hõimu“ jõud on selleks ikkagi liiga väike, et ta suudaks sel alal midagi korda saata. Kus aga meie rahva ja siin hulgas „Eesti Hõimu“ jõud on asendamatu ja ületamatu, see on meie oma rahvuse konsolideerimine. Nii kui vabariigi maapinnast iga jalatäis peab jäädavalt meile kuuluma, peab iga eesti soost mees ja naine kuuluma eesti rahvusele, asugu ta Ameerikas, Siberis või Austraalias. Meie arv on nii väike, et meie kultuurtegevus ei tõmba ligi teisi, ei võimalda teiste tõugude ümbersulatamist, mis suurrahvastele annab juurdekasvu ka siis, kui loomulik juurdekasv ära jääb. Kõik, mis meie teha võime, on, et me oma rahva liikmeid käest ei lase, et neid hoiame. Teenime meie sellest küljest oma rahvuslikku mõtet ja Soome-Ugri liikumist, siis täidame vist kuhjaga oma ülesanded soome-ugri rahvaste ajaloos.

See vaade „Eesti Hõimu“ tööle, mida ajakiri ise oma viimaste numbritega õigustanud, ongi vist ainuõige ja nõuab oma paratamatusega tunnustamist laiemaltki publikult, eeskätt aga kogu rahvuslikult mõtlevalt haritlaskonnalt. Et seda tööd võib täiendada teatud kaastöö soome-ugri tõu kultuursemate rahvaste vahel kõigil kultuurialadel, ja eriti neid üksteisele lähendavatel, seda võime ikkagi vaid lisaks soovida, tunnistades avameelselt, et meil sügavas südamepõhjas isiklikult selle vastu midagi ei ole.

„Eesti Hõim“ lõi a. 1928 oma 3 numbriga esimese „Välis-Eesti ajakirja“. See on „Eesti Hõimu“ ja ta toimetaja mag. phil. Villem Ernits'a vastuvaidlematu teene. Juhusliku raamatukirjanduse asemele, mida Välis-Eesti teadlikul 25-aastaselt kestusel oli ilmunud ehk ainult kümnekond teost, tekkis esmakordselt kindlapiirdeline ja perioodiliselt ilmuv häälekandja.

Laiemale avalikkusele tutvustas Välis-Eesti liikumist eesti suurima lehe „Päevalehe“ algatus novembri alul a. 1928, millega iseseisev „Välis-Eesti osa“ pealehe joonealusena ellu kutsuti. Kuna selle joonealusena mõeldud lahtri tekkimine käsikäes käis laialise propagandaga Välis-Eesti kõige mitmekesisemates ringkondades, mille tulemusena lehe välistiraažki näitas üllatavat tõusu, siis võib seda algatust pidada eriti kasulikuks lähemate sidemete sõlmimisel kodumaa ja Välis-Eesti vahel. Nii õigustab seegi samm meeldetuletuse.

Neljanda algatusena julgen mainida minu enese poolt loodud „Väliseestlase kalender-käsiraamatut“, mille esimene aastakäik (1929. aastaks) ilmus 1928. a. novembrikuu keskpaigu. Kuna selle raamatu mõte on valminud pikal, kuigi ikkagi ajutisel, viibimisel Lääne-Euroopas, kus autor tutvus Eesti mitmekesisemate väljarändajate huvide ja hädadega, siis ei soovi ta muud kui olla heaks ja praktiliselt käsiteldavaks juhiks võõrasmail, käsiraamatuks, kus kõik andmed, kuigi kokkusurutult, olemas ja — mis peaasi — õiged. Ei tea ju muidugi, kui palju ma seda jaksasin teostada 1929. a. kalendris, aga loodan, et seegi vihk veidi kaasa aitab ja kõvema pinna loob üldiseks huvitõusuks Välis-Eesti liikumise vastu.

Viienda sündmusena mainiksin ajakirja „Väliseestlase“ tekkimist „Eesti Hõimu“ kõrvalväljaandena. See leht on algusest lõpuni pühendatud Välis-Eestile. Tööjaotus on vist niisugune, et

„Väliseestlane“ odavama väljaandena (25 senti aastas) läheb 4 korda 12 kuu jooksul sinna, kuhu teiste väljaannete kallimad hinnad ei luba pääseda või kuhu lihtsalt tuleb saata maksuta bülletääne. Sisuliselt ta vist „Eesti Hõimu“ teist korda ei mõjusta, nagu peaks see palju tüsedam ajakiri seda nüüd enam arvestama oma pealkirjaga. Ei, „Eesti Hõim“ on endiselt Välis-Eesti soliidsema materjali avaldaja, kuna „Väliseestlane“ on lihtsalt odav bülletääne. Sellisena on talle vist avatud suur leving, ja ta teab vist pea kätte võidelda esimese koha Välis-Eesti liikumises, mis võib aina kasuks tulla „asutis Fenno-Ugriale“, kes on sellegi lehe väljaandja.

Need viis algatust ühe aasta kohta näitavad Välis-Eesti mõtte elujõudu ning peaksid julgust andma neilegi ringkonnile, kus tänini skeptiliselt suhtutakse sellele tööväljale.

Olgu need read väikeseks dokumendiks meie rahva mõtte- ja tööilma kajastavale „Eesti Kirjandusele“ kaua eemal seisnud kaastööliselt.

Herbert Haljaspõld.

Aino Kalda kahe raamatu puhul.

Aino Kallas, Kogutud teosed. Esimene anne: **Mere tagant. Ants Raudjalg.** Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, Tartus, 1929. a. 280 lk. Hind 3 kr.

Aino Kallas, Kogutud teosed. Kaheksas anne: **Kiirtepild.** Väikesed kirjad Londonist. Eesti Kirjanduse Selts. Tartus, 1929. a. 154 lk. Hind 2 kr. 25 s.

I.

On möödunud aastaid, kui viimast korda lugesin neid lühikesi novelle, mis olid koondatud „Mere tagant“ kahte väikesesse andesse, ja jutustust „Ants Raudjalg“. Nende raamatute kujud olid aja kestel muutunud sellisteks kaaslasteks, mida märkamatu enesega kaasas kannad: sa ei tea isegi, et mäletad neid; aga siis tuleb elus mingi selline ootamatu juhus, mis tõstab nende olemasolu su teele, ja siis alles märkad, et nad polegi ununud, nagu paljud teised, kes sulle omal ajal olid võib-olla palju ligemal ning märksa kallimad. Sellises vahekorras olid olnud mulle kogu aja nende raamatute kujud ja paljud kirjeldusedki.

Selliste vanade tuttavate uuestikohtamisel on alati väike hirm: kuidas sünnib uus kohtamine, kas sellesse pole nirgunud aastate vahemaal kasvanud ükskõiksuse hall kirmätis, mis on viinud mõlemad, nii lugeja kui teose teineteisest kaugele eemale, nii kaugele, et arusaamine on muutunud kas täiesti võimatuks või jälle omandanud kirjandusloolise suhtumise piirjooned?

Säärases meeolus asusin uuesti lugema Aino Kalda Saaremaa avastuse novelle ja esimest jutustust, milles on nähtud juba teissugusest lähtekohast meie tekkivat intelligenti, kui olid teinud seda enne soome kirjanikku Aino Kallast kõik meie omad kirjanikud: psühholoogiliselt ja rahvugeneetiliselt vaatevinklilt, kui viimast väljendust siinkohal võiks tarvitada.

Ei ole sellised kaalutlused just oma retrospektiivsusega kõige sobivamad uueks süvenemiseks ja uute asjaolude ning väärtuste nägemiseks, mis sunnibki neid eemale tõrjuma, et täiesti vabana

endistest muljetest ja meeleoludest püüda näha seda, mis polnud võimalik esimestel lugemistel isiklikkudel põhjustel, nagu eluaastaist või ka muudest asjaoludest tingitud, et kõik see nagu maha raputada ning katsuda läheneda teosele, nagu polekski seda kunagi lugenud.

Pärast lugemist aga kerkis seda elavamalt ning valdavamalt esile nimetatud teoste ajalooline osa, mille nägemiseks oleme tänapäeval kaugelt parematel paikadel, kui nende eestikeelse tõlke esimese trüki ilmumise päevade kaasaegetena.

Kui Aino Kallas on ehitanud oma kodumaal kogu oma kirjandusliku karjääri — selle sõna parimas mõttes — Eesti ainete avastamisele ja on paljugi rajanud just uue aine valdkonnale oma loomingu omapärasuses, siis ei saanud ta muidugi mõjuda sel määral uue aine avastajana oma teisel kodumaal, nagu ta on nimetanud Eestit, kuid siiski ei saa keelduda ka Soome lahe siinpoolisel kaldal nimetamast teda avastajaks, kuigi kaugelt teissugustel asjaoludel ning veidi kitsamas piirkonnas, ja nimelt kui Saaremaa kirjanduslikku avastajat, kes on midagi vajalist täiendust proosas Villem Grünthal'ile luules. Selle kõrval on Aino Kalda teiseks teeneks, et ta esimesena püüab näha ja kirjeldada meie tärkavat intelligentsi selle rahvusarengu üldmiljööös ja ühtlasi ka puht-isikulise psühholoogia piirjoontega, millised vaatekohad olid seni täiesti puudunud ja milliseid püüdis saavutada „Noor-Eesti“ veel oma tol ajal algelises ajajärgus. Siin ongi see ühine huvi kokkupuute punkt, mis on toonud selle kirjaniku, kes muidu kuulus kõigi oma muude sidemete kaudu noorte vastaste ja just kõige ägedamate vastaste hulka, noorte kirjandusliku kaasvõitlejana just ta seltskondlikude ja muude sidemete kiuste. Nende aegade välisegi märgina kõneleb tänapäeval ka käesolevas raamatus see asjaolu, et Aino Kalda teoste eesti keelde tõlkijateks on olnud erandita tema siinpoolseist kirjanduslikest sõbrust just see temast caliselt noorem generatsioon, alates oma tolleaegse juhi Gustav Suits'uga, kes on tõlkinud „Mere tagant“ mõlemad anded, mis leiame kõnealuse kogutud teoste esimeses andes, kuigi mitte täielikult, koondatult, keeleline uuendaja Joh. Aavik „Ants Raudjala“ tõlkijana ja hiljem Aino Kalda tõlkijana pea monopolistiks muutunud Friedebert Tuglas. Ainus erand on „Noor-Eesti“ rühma ühe noorema liikme Martin Puru ühe raamatu tõlge.

Kuigi Aino Kalda novellidel on olnud suur tähtsus välispropagandalisel mõttes vahest üksi Soomes, siis on aga neil olnud ka meie eneste vaatepiiride laiendamise mõttes väärikad teened. Ehk on vahest küll liiga kaugale küündiv võrdluse toomine kõnealuse kirjaniku „Mere tagant“ ja Turgenevi „Jahimehe kirjade“ vahel, siiski on see sarnasus tärnanud mu mõtetesse nii mitmelgi puhul. Inimsuse otsimine ja leid läbib nii ühte kui teist teost, avardades meilgi nägema asjaolusid, mis oleksid „Vana Oru surma“ puudumisel olnud kahtlemata märksa hämaramad meie vaatepiiril või jälle kerkinud sinna kaugelt hiljemini.

Need on nii-öelda Aino Kalda loominguga ühiskondlikud juba teostatud ülesanded, mis kuuluvad minevikku. Aga selle kirjaniku loominguga teine külg tohiks eriti tänapäeval omandada suurima ning juhtivama tähenduse, kui võis sel olla nende tekkimise aegadel. Tõsi küll, selgi ajal oli Aino Kalda kirjanduslikul tööil teedrajav tähtsus: kirjandusliku töö väärtust allakriipsutavana, sest et välismaalane, haritud daam teotseb alal, mis Eestis tol ajal seisis

ikkagi veel kui allpool täielise haritlase tegevuse võimalusi. Aga tol ajal oli see ühtlasi ka kooskõlas selle veel tärkava mõttesuunaga, mis nõudis kirjanikultki kõrgemat haridust. Ja Aino Kalda loomingu ei ole see väike ja tähtsuseta osa, mis langeb autori haridusele ja kirjanikuslikule kultuurile. Tema loomingu teadev ja intellektuaalne külg on vägagi võimas, selle puhtmõistelised esemed väga tihedad ning spontaanse loomingu laadi sugemed kaunis tagapõhjale tõrjutud. Kuid seal, kus vähemat intellekti omades paljudki oleksid sattunud sohu ja rappa oma loomingu kompositsioonis, on Aino Kalda valiv ja kultiveeritud vaim just see olnud, mis tema loominguks on andnud omapärase, veidi küll kuivavõitu värvingu, aga siiski omapärase ja oma intellektualismiga võitva joone ning ilme. See kõneleb muidugi eeskätt kultuur-inimesele, teinekord vahest ka üksi sellele, kuid on siiski kõigest hoolimata just selle enda omaduse tõttu püsivam ja kestvam kui nii mõnigi inspiratsioonihetkel tekkinud õnnestunud novell või sagedamini küll mõne luuletise üksik stroof. See kirjanduslik kultuur on Aino Kalda nii kaugelekiündiv, et ta valitud ja tasakaalu viidud proosa — olgu see kas puhas ilukirjanduslik või ka esseistlik — on läbitud hästi varjatud töö distsipliinist, mille niite ulatuvad ligemal analüüsil nägema vahest üksikud. Aino Kalda kultuurne kirjanduslik vaatlus ei mõju irriteerivalt selgi juhul, kui autor väljendab mõtteid, mis on sulle täiesti vastuvõetamatud ekslikkudena, millele tahad otse karjades vastu vaielda, nagu näeme seda osalt juba Koidula, eriti aga Tammsaare puhul.

Meie ajal on eriti noorema põlve suhtumine oma kirjanduslikku tööle nii vastaspäidiseks muutunud, võrreldes kirjandusliku kutse nende nõuetega, mis asetasi enestele Aino Kalda vähe nooremad eesti kirjanduslikud kaasaegsed, et on eriline põhjus alla kriipsutada just selle meile ikkagi võõra kirjaniku loomingu kultuurset ja intellektuaalset külge kui eeskuju sellele uuele ja praegu enesele teed raiuvale kirjanikupõlvele, kes näikse püsivat selles õndsalikus arusaamises ja lihtsameelsuse äärmistes piiriraiioonides, kus õitseb lopsaka kärbseseenena oletus, et kirjanikule jätkub juba sellestki, kui ta algkoolilise oskuse kohaselt kuidagi suudab mõtteid ritta seada, isegi tuhandeid lehekülgi täis kirjutades. Ehk kui siis sellise algelise mõtte suunaga liitubki tahe omandada kesk- või teinekord isegi kõrgema kooli haridus, siis valib säherdune kirjanik näiteks kas või kaubandusteaduse, et mõistaks hiljemini elus ometi õieti arvestada oma loodetavaid tulusid ja et sellise hariduse algteadmised aitaksid viljelda tema loomingu ideeliselt. Aga selliseltki kalkuleerivad on muutunud meie nooremas kirjanikkonnas haruldusteks, sest et juhtiva osa püüab enese kätte haarata just kõige vähem haritud element. Nii imelik kui see ehk ka paistab olevat, näikse selle poolest pigemini juba mõnesugust mõjustust üle kanduvat meie poliitilisest elust kirjanduslikku: esimeses ongi juba, kui vaadelda meie parlamentlikku elu, suure osa enese kätte kiskunud see element, kel on ainult suuvärk korras, kuna sellest vähe hoolitakse, kas pea-ajust ongi tulemas teri, mida alaliselt liikuv suuvärk võiks jahvatada. On ammugi möödunud need ajad, kui Joh. Aavikul oli põhjust kurta, et meie kirjanikud kirjutavad vähe, kuna meie nüüd oleme uues generatsioonis jõudnud juba nii kaugele, et riivab mitte ühe, vaid kindlasti paarigi noorema kirjaniku loomingu grafomaania rajamaid, kus neid pole pidurdamas ei esteetiline ega muugi haridus. Samal ajal, kui meil on juba ülikooli-haridusega uksehoidjaid, samal ajajärgul, kui ei teata, kuhu mahutada kõr-

gema haridusega isikuid, võtke vaatlusele meie noorem kirjanikkond — ja te näete, olgu kas lugedes üksnes nende töid, jättes revideerimata nende hariduse ametlikud dokumendid, mäherdune harimatus valitseb seal. Näikse nagu seaduseks olevat muutunud, et igauks, kui oli näinud eneselt juba ühe salmi või novelli trükitult, viskas õppimise nurka ja hakkas — kirjanikuks. Selle kõige juures ei ole meil isegi selliseid koole mitte, kes kuulutaksid, nagu näiteks Põhja-Ameerika Ühendriikides: kui teie ei ole just täiesti rumal, siis võite, saates meile nii mitu dollarit, saada posti kaudu kolmkümmend loengut, milles õpetatakse teid täielikuks kirjanikuks, et võite kirjutada oma soovi, järele kas luuletusi, romaane või novelle. Meilt välja rännanud Peeter Pilski tahtis küll avada midagi sellelaadist, kuigi eeskätt ajakirjanikele, aga nüüd õpetab ta lätlasi selles kerges kunstis, ja meie peame elama sellise koolita.

Võidakse ju leida pjsut ljjaldust neist viimaseist sõnust, kuid tõsiasiaks jääb ometi, et kui meil kõigil aladel asutakse haridust hindaval seisukohal, siis näikse see meie noorema kirjanikkonna juures otse vastuoksa olevat, ja sel ajajärgul pole kaugeltki üleljjgne, kui juhitakse erilist tähelepanu Aino Kalda loomingu kultuursele ja intellektuaalsele ilmele, millest langeb paljugi autori esteetiliselle arengule ning väljakujunenud maitsele, rõhutades selle vajadust igas kirjanikus. Sest samal ajal, kui meie kirjandus paisub nii jõudsasti ja hiiglasammel, ei tõuse samal määral meie kirjanduslik kultuur üldiselt võttes ega avardu ka ideeliselt, nagu oleme õigustatud seda viimast nõudma igalt uuel põlvkonnalt. Või tahab mõni väita, nagu sisalduks meie uue põlve kirjanikkude teostes midagi uudset? Isegi kübeme võrra pole seda näha ei milleski. Uut aga ei too üksi epigoonid. Pealegi oleme meie kultuuriliselt nii noor rahvas, et ei tohi veel lubada enesele täitsa lagedat epigonismi, mis lepib üksi vana jäljendamisega, küündimata uut nägemast, veel vähem teostamast.

Neil asjaoludel jõuabki kirjandusliku kultuuri nõudja sellisele vaatekohale, et hakkab õigusega eelistama oma rahvuslikule algupärasele kirjandusele, kui see ei suuda pakkuda ei ideeliselt ega vormiliseltki midagi uut ja edasiviivat, teiste, kirjanduslikus arengus kõrgemal seisvate rahvaste tõlkekirjandust ja soovima, et ilmuksid pigemini head tõlked võõrast kirjandusest, kui et veelgi paisuks oma rahvuslik keskpärasus kirjanduses, mis aina kaasa aitab kunstimeele ja -maitse lagastamiseks nendel, kes oskavad kunstiteoseid nautida ainult meie omas keeles, teoseid, mille arv kasvab pealegi päev-päevalt.

Sellelt seisukohalt vaadelduina ja võetuina omavad Aino Kalda lühikesed jutud Saaremaalt ja tema pikem jutustus „Ants Raudjalg“ erilise ülesande käesolevalgi ajal, kõnelemata nende minevikus vahest juba teostatud ülesannetest meie kirjanduskultuuris.

Ilmudes uues trükis on need novellid keeleliselt, muidugi tõlkekeeles, värskendatud, kuigi mitte sel määral, nagu oleks vahest soovinud Joh. Aavik, üks tõlkijaist.

II.

Kuigi tahad lugeda Aino Kalda teist raamatut nautides, ei saanud ma siiski teisiti, kui tegin seda ühe sõõmuga, lootes hiljemini tagasi tulla ja uuesti lugeda juba aeglaselt ning peatudes kohtadel, mis väärivad erilist tähelepanu kas oma impressioonistliku käsitluse või jälle mõne lõike harukordse intiimsuse tõttu, mis

kõidab sel määral, et jääb kauaks meeltesse ja mõtetesse nagu kauge kaja.

Aino Kalda esseede-kogu „Kiirtepillu“ ainete-valdkond on valitud küllalt mitmekülgsest, et huvitada ka neid, kellele on puhtkirjanduslikud alad kaunis võõrad, kuigi kirjanduslikud küsimused on selles raamatus ülekaalus.

Esimeseks palaks on vaidluskoosoleku kirjeldus, milles esinevad sellised suurused Inglise vaimuelust, nagu on seda Bernard George Shaw, G. K. Chesterton ja viscountess Rhondda, millise kirjelduse pealkiri on andnud nime kogu raamatule. Ent nagu on jätanud see koosolek ise teatud pettumusetunde autorisse, nii on see kajastunud vahest ka selles artiklis. Selle paigutamine esikohale oli vaevalt õnnestunud samm. Võib-olla aga tundub see esimene artikkel laialivalgavana sellegi tõttu, et siin esinevad kolm suurust on nähtud ja kujutatud kaugusest, kuna Aino Kalda impressionistlik esseestil eeldab alati mingit hingelist ja ligemat suhtumist, mis alles annab tema kujutlustele neid hingestava intiimsuse.

Teine artikkel „Bernard Shaw seltsis“ on jällegi kolmiku kujutus: Shaw kohtamine mr. ja mrs. Sidney Webb'ide juures. Siin aga langeb peale sissejuhatava osa pearahk Bernard Shaw'le, ja tema aforismides on tabatud selle suurima elava tänapäevakirjaniku vaimne pale, mille kõrval ei jää autoril nägemata selle suure iirlase inimlikud nõrkusedki, nagu näit. alati enesest rääkimine, mis on aga pehmentatud ohtralt Shaw' enese-ironiaga ja aforistliku väljendusviisiga, mis peavad meid tahtmata lepitema sellise edevusega.

Agas huvitavad on Shaw' aforismid alati, nagu näiteks näitlejannadest, kellest ta ütleb Aino Kalda järele järgmist: „Näitlejannade haridus ja teadmised on sagedasti ainult nagu killud, — kild siit, teine sealt. Esimesel silmapilgul nad vahest suudavad pimesadagi oma intellektiga, kuid leiad: see on siit laenatud, too sealt.“ Kuid veelgi üllatavam on Shaw' jutustus saksa näitlejannast, kes andnud oma kodumaa ajalehtedele intervjuu, milles lubanud enesele öelda järgmist: „Kui tahetakse tõesti kellegi suure mehega tuttavaks saada, ei ole küllalt ainult mõni silmapilk tema seltsis viibida, vaid peab temaga sööma, jooma ja magama.“ Ja selle järele andnud see näitlejanna mõista, et ta on Bernard Shaw'ga söönud, joonud ja maganud.

Inglise luules kerkib aeg-ajalt ikka ja jälle esile preraffaeliitide selitatud vaimsus ja sellega kaasas käiv haarav lapselikkus, nagu võimas antipood selle spordi ja ärirahva üldvaimule. Säärastena tuleb võtta eeskätt Shelley'd ja see suund näikse jätkuvat Madeline Mason-Manheim'i tärkavas luules, millele annab luuletajanna ebaharilik noorus erilise nimbuse. Aga võib-olla polegi see nii romantiline, kui näeb seda Aino Kallas oma põhjamaalasekarguse prillide läbi. Ehk oleks võinud siingi leida mõne joone, mis ligendab seda rikast ameeriklannat ja tema luuletki ta märksa tavalisemaile kaasmaalastele. Tundmata Madeline Mason-Manheimi luulet on muidugi raske otsustada, aga tema näopilt tuletas mulle nii elavalt meelde üht sama noort, sama kena ning ühtlasi ka sama matkamishimulist ameeriklannat-novellisti, keda kohtasin Poola penklubi külalisena hiljuti Varssavis, kuid — märksa vähem õhuliste joontega varustatult. Palju oleneb ka vaatlemiskohast ja olukorrast.

Erilise soojusega jutustab Aino Kallas kirjutises „Meie kaks“ lord ja lady Aberdeen'ist, kasutades selleks nähtavasti nimetatud inglise riigimehe ja tema abikaasa kooskirjutatud memuaarilist teost „We two“. Lady Aberdeen on üleilmse naisliidu esinaisena ja ühtlasi Eesti sooja sõbrana meil vareminkinigi mõnede kirjutiste kaudu tuttav, kuid käesoleval puhul segunevad Aino Kalda kirjutises raamatust ammutatud andmed väga õnnestunult nende isiklikkude kokkupuudete omadega ja värvivad siis kogu kujutluse autorile omase hingestava õrnusega. Üldse näib mulle, et Aino Kaldal õnnestuvad tema kirjanduslikes esseis märksa paremini need kujud, kellel ta elus on isiklikult kokku puutunud ja kelles on arvanud leidvat kui mitte just sugulusjooni, siis vähemalt elava inimese loomingut tärgatavat mõjustust.

„Naisteiureisija“ lady Richmond Brown'i kuju kaks nii erinevat külge, nagu aastaid metsikuse kõige primitiivsemates oludes ja suurimais hädaohtudes veetnud naise ja ühtlasi ka raffineeritud salongdaami oma, — need kaks omadust on kahtlemata kõitnud kõige rohkem meie autori tähelepanu selle erakorralise naise kogu olemuses, kuna tema reisikirjelduslik looming jääb siin täiesti varju ja esile astuvad ainuüksi lady Brown'i kaks inimlikku vastandlikku palet: grande daam ja avastusreisija.

Aino Kalda käesolev kogu aga ei piirdu, nagu juba tähendatud, üksi kirjanduslikkude teemadega, vaid siin leidub veel kirjeldus inglise „Parlamendi isast“ T. P. O'Connor'ist, kelle kuju pakub mitte niivõrt ajakirjanikuna kui just inimesena mõndagi huvitavat, kuigi tema küljest pole ära kulunud ka ajakirjaniku iseloomulisemad jooned, millest jutustab kõnealuse teose autor kenakese loo, milliseid on juhtunud vist teistegagi, ja nimelt: inglise parlamendi isa on kõnet pidamas Eesti üle ja segab sealjuures ära Eesti Leeduga, mille kordumistel olla valjult parandanud kõneleja viga meie teose autor ja kõneleja päästnud siis enese oskavalt sellega, et lausunud:

„Palun tuhat korda andeks, muidugi Estonia. Näete mu eksitusest, et kõik uued Balti riigid minu südamele niisama lähedased ja armsad on.“

Agas selles inglases on leidnud meie kirjanik kehastunult selle kõrge vanaduseni püsiva vaimlise värskuse, mida suudavad just inglased alal hoida kõige ohtramal ja igatahes kõiki teisi rahvaid ületaval määral. Sellele meil nii haruldasele omadusele on leidnud T. P. O'Connor tabava väljenduse oma juhtlaususes: *I refuse to be buried, before I am dead.* Mäherdune kadestamisväärne asjaolu jääda vaimliseks teguriks kuni kehalise surmani ja mäherdune õudsus kaasa teha oma vaimse inimese matused teinekord võib-olla juba kaua enne, kui viiakse kord su keha hauda. Ja ometi, kui vähestele saab see elus osaks, et nad ei kõnge vaimliselt enne, kui maetakse nende keha. Selle pooldest on inglastel küll kõige rohkem näiteid oma eluenergia püsivast alalhoiust kuni kõrge eani, ja üks ole sellisena kõige silmapaistvam ning üllatavam Bernard George Shaw' sädelev vaim, millest senini on tagasi pörganud tema seitsekümmend aastat.

Kirjutis „Mrs. Alec-Tweedie juures“ annab meile osalt juba lady Brown'i juures nähtud naisreisija kuju, kuigi märksa erineva ilmega ja väljendades inglase sitkust ning oskust kohaneda muutunud oludega. Muidu aga on see artikkel vähema anduvusega

nähtud ja kirjeldatud kui eelpoolsed, sest tundub, et kujutatav on jäänud siiski võõraks ning kaugeks meie raamatu autorile.

Informeerivaim kogu raamatust on kirjutis „P. E. N. klubi“; on ju Aino Kallas esimene, kes on kestvamatl kokku puutunud nimetatud rahvusvahelise vaimuinimeste koondisega selle sünnipäi- gas Londonis ja esimesena hakkas propageerima Eestis pen-klubi asutamist, mis hiljemini teostuski. Käesolev kirjutis maalib meile selle rahvusvahelise kirjanikkudeliidu asutajanna miss Dawson 'Scott'i kuhu kõrval veel nimetatud ühingu esimehe John Galsworthy oma, kellega liituvad siis veel kahe nii nimeka inglise kirjaniku portreed, nagu H. G. Wells ja May Sinclair. Nende inglise pen-klubi juhtivate inimeste kõrval esinevad Aino Kalda kõnealuse kirjutises ka silmapaistvamad külalised, keda on vastu võtnud ing- lise penklubi oma tegevuse kestusel, alates jaapanlase Gonnoské Komai'ga, kellega seltsib väärilisena Rumeenia kirjanduslik kunin- ganna Maria ja tšehhi talupoeglik näitekirjanik Karel Čapek, vahel- dudes inglise saarelt pärit olevate suuremate ja vähemate kuul- sustega. See on huvitav kirjutis, mis rikastab meid inimkuju- delt, pealegi kui need inimekujud kehastavad selliseid loovaid suurvaime, nagu on paljud eespool-nimetatuist. On ju nii mõnelki poolt kost- nud süüdistusi, et kogu penklubide organisatsioon pole muud mi- dagi kui rännata armastavate inglase väljamõeldis, et selle orgä- nisatsiooni rahvuslikud harud oleksid kõikjal vastu võtmas, kuhu aga mõtleb minna selline rahakas kirjanik, nagu Galsworthy, Wells, Chesterton või mõni teine. Kuid milline tähtsus on seesugusel rahvusvahelisel kirjanikkudeliidul kaasa-aitajana inimestele võõral maal, kui tahad kohata külastatava maa vaimuinimesi, seda nägi nende ridade kirjutaja isiklikult oma viimasel välismaa-reisul Poolas ja Tšehhoslovakkias, kus penklubi organisatsioonid tööta- vad mitte üksi paberil, nagu see oli varemalt Lätis ja osalt veel praegu näikse olevat Ungaris. Kuigi paljudel arusaadavail inimlikel põhjusil ei mahu sellesse vägagi ulatuslikkude piiridega organisat- siooni kõik teatava maa kirjanikud, võid seal siiski kohata paljusid ja siis juba nende kaudu edasi arendada oma tutvudatahtmise soovi niite vajalikus suunas rahvuslikkude kirjanduslikkude organisat- sioonide kaudu. Soovida jääb aga nii mõneski maas, et penklubide rahvusvahelisuse põhimõte oleks rohkem läbi viidud ka neis mais, milles leidub elanikke mitmest rahvusest, keda aga otsid siiski asjata selle riigi penklubist, nagu näiteks meiegi penklubis ei tea ma olevat veel ainustki sakslast, venelast. Selline nähis aga ei leidu mitte üksi meil, vaid seda nägin ka Poolas, Tšehhoslovakkias ja Ungaris. Läti penklubi aga näikse olevat rajanud kohe alguses oma tegevuse rohkem rahvusvahelises suunas, kuid seal on oman- danud see vaba kirjanikkudeliit jälle nagu liiga bürokraatlik-riikliku ilme, kui uskuda seda informatsiooni, mis annavad läbi ridade lugeda selle maa lehtede referaadid nimetatud ühingu koosolekute kirjeldamisel.

Penklubide tuleviku suhtes aga võiksim siiski ühineda selle optimistliku mõtteväljedusega, mille leiame Aino Kalda kõnealuse kirjutise lõpul:

„Ma ei ole kunagi uskunud Internatsionaalidesse, ei esimesse, ei kolmandasse, ei ka kümnendasse. Usun ainult ühte:

Inimeste Internatsionaalisse.“

Ja selles üllas mõttes ning suunas ei tohiks puududa kirjanduslikult loovate inimeste internatsionaalil suurim tulevik kui tema eelkäijail, avardades vaatepiire rahvusvahelises läbikäimises neilgi vaimuinimestel enestel, kelle vaim peab omakord avardama teiste vaimlisi horisonte.

Aino Kalda raamat lõpeb Robert Louis Stevenson'i muinasjutulise eluloo jutustamise romantilises õhkkonnas, nagu see sobib nii sagedasti Aino Kalda mõttesuunaga. Selle meilgi viimasel ajal õige populaarseks saanud (Aino Kallas eksib, kui oletab, et seda kirjanikku tuntakse üksi tema noorsooromaani „Varanduste saare“ kaudu, kuna temast on just viimasel ajal ilmunud õige palju tõlkeid) inglise kirjaniku elulugu ongi nagu mõni preraffaeliitlik maal või tänapäeva-legend, mis võimaldabki Stevensoni biograafilisi andmeid kasutada osalt väga vastandlikult, olles aga eriti tänulikuks materiaalsiks õrn-romantilise eluloo kanga kooks.

Meie kirjanduses on vähe võimalusi esseistlikkude teoste ilmumiseks, ja kui siis aastas üks või kaksiki sellist raamatut tuleb, siis on see alati tõeliseks sündmuseks neile, kes hindavad seda laadi teoseid kui sama kunstilist loomingut või palju kõrgemaltki kui mõnd päris väärtuslikku novelli või romaani. Eriti teretulnud on meile aga säärane esseede-kogu, kui see sisaldab nii meeleolulisi kujutlusi, nagu Aino Kalda „Kiirtepild“. Selle raamatu sisuline külg omab erilist väärtust veel sellegi poolest, et tervelt kuusteist erilehel olevat pilti kaunistavad ja täiendavad teksti, sest et meie neil leiame kõigi kirjeldatud tegelaste näopildid, mõnedel koguni vajaliselt lisandava ligema ümbrusegagi, nagu lord ja lady Aberdeen, John Galsworthy ja teised.

Kuigi ehk mõned leiavad selles raamatus kirjeldatud inimesi, kes on neile võõrad ja tundmatud, kuid pärast lugemise lõppu on need kõik meile tänu Aino Kalda kujutus-oskusele inimestena ligidale astunud ning koguni omasteks muutunud, olgu see kas endine asekuningas lord Aberdeen või selline suurvaim nagu Bernard Shaw, samuti nagu kõik teisedki selles teoses kujutatud. Selle kergelt kirjutatud ja kergelt loetavagi raamatu juurde tuleb innukas lugeja kindlasti mõne aja pärast uuesti lugedatahtega tagasi.

Sellega oleks siis Eesti Kirjanduse Selts Aino Kalda kogutud teostest välja andnud juba kolm annet („Reigi õpetaja“ ilmus juba varemalt samas sarjas), ja tavalise lugeja seisukohalt jääks ainult soovida, et see sünniks võimalikult kiiremas tempos, rikastades meie kirjandust nii autori senini veel tõlkimata teostega, nagu „Katinka Rabe“, kui ka niisugustega, mille esimesed trükkid on muutunud kirjanduslikkudeks haruldusteks, nagu „Tähelend“.

Kauni kaanejoonistusega ja autori välismaal trükitud pildiga esimene anne on muidugi ühtlustatud kogu väljaande seni ilmuvate ja ilmunud annete välimusega.

Bernhard Linde.

Kirjanduslik ülevaade.

John Galsworthy: **Valge ahv.** Tõlkinud A. H. Tammsaare Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, Tartus 1928.

Oskar Wilde: **Dorian Gray portree.** Tõlkinud A. H. Tammsaare. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, Tartus 1929.

Kaks teost, mida miski ei seo peale tõlkija nime ja isiku. Kaks teost, mida võib-olla mõtet poleks kõrvutada, kui mõlema tõlkijaks poleks A. H. Tammsaare.

Ei tundu juhulisesena, et need teosed on tõlkinud just Tammsaare; see näib sisemiselt täitsa õigustatuna ja loomulikuna. Tammsaare isikusse jookseb nagu tulipunkti kokku mõlema loomult vastandliku inglase vaimu algosiseid; ja Tammsaare isikust kiirgab ühtesulatatult mõlema sisimalt laadilt nii erinev vaimuilm.

Tammsaare omaaegne huvi O. Wilde'i vastu on üldiselt tuttav. See huvi peegeldub Tammsaare loomingus; O. Wilde'i vaim on teataval määral projitseerunud Tammsaare toodangusse. Mis puutub J. Galsworthy'sse, siis vääriks nende ridade kirjutaja arvates Tammsaare väga hästi eesti Galsworthy nime, niisama kui Galsworthy't võiks nimetada inglise Tammsaareks. Muidugi tarviliste reservatsioonidega.

Kõrvutades J. Galsworthy't ja O. Wilde'i kui kirjanikke, tuleb sedastada, et esimeses kõneleb inimeste-sõber, teises esteet. Kui Galsworthy veendumuseks on, et tõukejõuks kirjanduslikule loominguale tohib olla üksnes huvi inimsoo ja ühiskondlikkude küsimuste vastu, siis O. Wilde'i arvates on tähtsaim kirjanduslikus teoses väline efekt, puhtkunstiline ilu. Galsworthy teostes tuksub siis ka tõeline elu, kuna Wilde'i teostes on vaadeldud elu üle kauge vahemaa ja läbi värviliste prillide.

Galsworthy „Valget ahvi“ kannab osavõtmine inimeste häda-dest, soendab kaastunne inimeste kannatustega. Wilde'i „Dorian Gray portrees“ ütleb autori arvamiste väljendaja, lord Henry: „Võin kõigele kaasa tunda, mitte aga kannatusele... See on liiga inetu, liiga hirmus, liiga rusuv... Mida vähem sõnu eluvaevust, seda parem“ (lk. 71). Kui „Valge ahvi“ tegelased elavad kõigi tunnetega, kogu isikuga, siis „Dorian Gray portree“ omad elavad — igatahes seavad eesmärgiks: elada ühekülgsest nautimisele. Sellest tulebki, et „Valge ahvi“ tegelased on jõulisemad, värvikamad, isikulisemad, järjelikult ka huvitavamad. Nad liiguvad igas mõttes; „Dorian Gray portree“ tegelased olesklevad ühes mõttes, — nad on pigemini stiliseeritud pildid kui tõelised inimesed.

„Dorian Gray portrees“ kirjeldatud kujud kardavad konflikte, kardavad vähimatki vaeva ja tüli, olgu kehalist või hingelist. Sellepärast liiguvad nad suunas, mis nõuab minimaalset jõupingutust, vähimat enese kõlbla mina ning tahte maksmapaneku tarvidust. Olles kogenud, et ainuke tee kiusatusest vabanemiseks on — kiusatusele alistuda (lk. 48), patustavad nad lihtsalt tahtejõuetusest, vaimilisest loidusest, et hoiduda tüütavaist ja tülikaist tahtejõu pingutusist. Loiuloomulistena ja tahtetutena ei tunne nad suurt hinge vapustavat kirge, vaid naudivad väikesi meelikõditavaid lõbusid.

Dorian Gray on iseka kaunishinge täiuslik kehastis. Iialgi pole ta midagi „tootnud väljaspool iseennast“, tema olemasolu

ainsaks sisuks on nautimine. „Elu on olnud teie kunst,“ ütleb talle lord Henry: „Teie tegite iseendast muusika. Teie elupäevad on teie sonetid“ (lk. 264). Tühine ja sisutu elu on siin tõstetud elu ideaaliks, isekuse tipp ülendatud kunstiteoseks.

See on võimalik ainult ilmas, kus sisu ei peeta millekski, kus tähtis on üksnes ilus koor; ilmas, kus ei kaalu teod, vaid sõnad; kus ei hinnata midagi peale meeldiva välimuse ja meeldiva väljenduseviisi. Mäherdune vahe lahutab Dorian Gray ilma Fleur'i omast „Valges ahvis“: kui Fleur armastab enda ümber ilu luua, siis väljudes enda isikust, enda mina mõjuavaldisena, iseenese makspaneku vahendina. Dorian Gray ja tema sõprade ilmas ei tule isik arvesse, nähakse ning arvestatakse peamiselt isiku väliskuju.

Seepärast ongi võimalik, et lord Henry imetleb Dorian Gray elu kui ilusat kunstiteost, kuigi see elu on rüvetatud kõigi rüvetustega ja sisemiselt jäledaks muutunud. „Ta teadis,“ — ütleb autor Dorian Gray'st — „et oli enda rüvetanud, oma mõistuse rikkunud ja oma fantaasia täitnud koledeusega; et oli halvasti mõjunud teistesse, tundes sellest kohutavat rõõmu, ja et oli häbi toonud just neile, kes kõige väärtuslikumad ja lootusrikkamad“ (lk. 267). Kuid selle teadmine ei vaeva Dorian Gray südametunnistust, vaid torgib üksnes tema edevust. Tema patud panevad teda „õlgu kehhitama“; isegi see, et ta Basil Hallward'i on tapnud, tundub talle „tühisena“. Ta ei mõtlegi kuritegu kahetseda, veel vähem karistust igatseda. Ainsaks tõenduseks tema vastu on pilt; selle otsustab ta hävitada. Pilt on temale „südametunnistuseks“. Ta tahab südametunnistust maailmast kaotada, et takistamatult edasi näutida. Kuid südametunnistust hävitades hävitab ta iseenda; pildi südamesse löödud nuga tabab tema enda südant.

„Dorian Gray portree“ lõppu võib võtta moraalsena, kuid see on ka puhtkunstilises mõttes hästi leiutatud ja kunstipärase ilu mõttes mõjus, sobib seega keskkonda, kus ilu on ülimalts vooruseks. „Dorian Gray portree“ juurdub maailmas, kus „kombed on tähtsamad kui moraal ja suurimgi kõlblus on vähem väärt kui hea kokk“ (lk. 182); säärases maailmas on raske kedagi kõlbluse või tõega kaasa kiskuda. Alles „kui tões muutuvad köietantsijateks“, võidakse neid ses maailmas hinnata (huvitava paralleelina võiks nimetada, et ka Tammsaare arvates omal ajal tarvis oli „tõele klouni-ül'kond selga ajada“, et tõe vastu huvi tekitada; loetagu vastavaid väiteid näit. tema „Sõjamõtteist“). Sellepärast ongi „Dorian Gray portree“ täis köietantsijatena kergejalgseid paradokse, täis pea peale pööratud tõdesid ja tõdedena näivaid tühisusi. Kogu teos sädeleb ja särab vaimukusest, tõelisest ja näilisest. Ses raamatus on esikohal sõnad, hästi valitud ja esteedi käega paigale tipitud sõnad-juveelid. „Dorian Gray portree“ on raamat, mis ei tarvitse meeldida, kuid mis võib lub (vrd. lk. 166) ja võib nimelt sõnadega, mille mõju ja hukutavat jõudu püütakse siin meisterlikult usutavaks teha nii otse kui kaudselt. Otse: Dorian Gray ja lord Henry suhete varal; kaudselt — kuid veel mõjusamalt — haruldase stiili-iluga. Noort Dorian Gray'd rabab lord Henry sõnade „peen võlvus“ (lk. 49) selliselt, et ta jäädavalt lord Henry mõjualuseks jääb; Dorian Gray enda sõnus väljendatud kirklik soov annab talle põlise nooruse ja paneb tema pildi vananema; mõlematpidi on sõna jõud lähtekohaks, millest väljudes arendatakse teose sündmustikku, — sõna seisab nii siis esikohal juba kompositsioonilise tegurina. Stiililiselt tugineb teos täiesti „sõna

võluvusel"; O. Wilde on suurimaid sõnakunstnikke ja tema tipp-saavitiseks sõnakunsti alal on „Dorian Gray portree“.

Kui „Dorian Gray portreed“ kannab „sõnade võluvus“, siis J. Galsworthy „Valget ahvi“ kannab hingelise soojuse võluvus. Kuna O. Wilde'il seisab esikohal stiili-ilu, siis J. Galsworthy'l ei saa erilist stiiliküsimust tekkida: esikohal seisab temal — sisu, sõnastus on ainult väljendusevahendiks: „Dorian Gray portree“ distsiplineeritud ja teadlikult kõjgekülgselt tasakaalustatud stiili-ilu asendab „Valges ahvis“ vahenditu otsekoheesus. Mõlema autori ja mõlema kõnesoleva teose vastandfikkust stiili alal ilmutab kõige paremini kummagi loodusekäsitlus. Loodust, mis kõigile stiili-ilu harrastajatele ja stiilikaunidust ülihindajatele on käepäraseks ja ikka kasutatavaks vahendiks n. n. stiilipärilide loomisel, on „Dorian Gray portrees“ kasutatud imepeente efektide, stiilsete pildikeste loomiseks. Loodust on võetud mingi maitseainena, meeleolude kaasamõjustajana. Nii näiteks lk. 34: „Tuul raputas mõned õilmed puist ja rasked sireli-õied oma kobaras tähtedega liikusid edasi-tagasi rammast õhus“ jne. Või lk. 130: „Oli suurepärase päev. Soe õhk tundus täidetuna vürtsidega. Mesilane lendas aknast sisse ja sumises vesineitsi karva vaasi timber, mis seisis väävelkollaste lilledega tema laual. Ta (s. o. Dorian Gray) tundis end olevat täiesti õnneliku...“ Alati aga pakub loodus autorile võimaluse hiilgada värvikate võrdlustega; näiteks lk. 37: „... hüüdis lord Henry, liikates oma kübarat tagasi ja vaadeldes väikesi pilvi, mis liikusid nagu läikiv-valge siidi rebestatud kiud suvitäeva türkiissinises õõnsuses...“ Selline stiliseeritud loodus jääb puhtdekoratiivseks momendiks, mil elava loodusega väheühist, olgugi sääraseid loodusekirjeldused esteetiliste maiuspaladena väga nauditavad.

„Valges ahvis“ ei ole loodusekirjeldusi kui seesuguseid. Siin ei taotelda ilu ilu pärast; vahel antakse küll paari sõnaga meeleolurikas pildike, kuid mitte selle pildi, vaid meeleolu enese pärast. Näiteks lk. 185: „Taevast oli tume ja avar, tipitud tähtedega. Jõgi lai ja tume, sätendades laternatulede õilsel valgusel. Kogu see avarus mõjus kergendavalt.“ Loodust ei võeta siin mingi dekoratiivse tagaseinana, isegi sellist esteetidele teretunud nähet nagu kõu ei kasutata ilusate piltide loomiseks, vaid käsitellakse õige igapäevaselt, puudutades selle välist külge üksnes mööda minnes, kuna esikohal piisivad inimesed ja nende elamused (lk. 457—463). Vaevast tuleb kellelgi ses teoses kunagi meelde looduse dekoratiivne külg; kui üldse keegi loodust tajub, siis alateadlikult. Väga iseloomustav, et suggestiivset looduseeluulet aimab selline natuke alahinnatud kuju nagu Bicket: ainult feda lastakse langeda looduse-ilu mõju alla, kasutades tundelist inimest mõjustavaid effekte nagu kuupaiste ja maad mööda ronivad pikad varjud (lk. 358—359).

J. Galsworthy ei hooli „kenasti tembitud ja pudelitesse villitud“ (lk. 420) loodusest; tal pole vajadust loodust kasutada ilusate mõjude tekitamiseks, sest ta ei taotle ilu, vaid näeb enda ülesannet inimeste kujutamises, — mitte stiliseeritud inimeste (nagu „Dorian Gray portree“ tegelased), vaid tõeliste inimeste.

Et „Valge ahvi“ tegelased pole stiliseeritud pildid, vaid tõelised inimesed, siis ei esine keegi neist niisuguse lihvitud valmisühikuna kui Dorian Gray või lord Henry; „Valge ahvi“ tegelaste siseilm on alatasa liikvel, voolab ning virvendab nagu elav vesi. Nagu juba eespool öeldud, on „Valge ahvi“ tegelased mitmekülg-

semad „Dorian Gray portree“ omadest; nad on aga ka sügavamad ja paremini nähtud. Kuna O. Wilde'i pilk oli juhitud mõnele Dorian Gray, lord Henry ja Basil Hallward'i isiku teatud eripärasusele, siis J. Galsworthy näeb „Valge ahvi“ tegelasi igakülgelt ja on neist huvitatud kui tervikuist.

Et see huvi ei piirdu uudishimu ega analüüsimisihaga, vaid otsib igast inimesest peamiselt isikupärasust, arvestades eriti isikupärasusest olenevaid nõrkusi, siis tundub, nagu oleks „Valge ahvi“ tegelastel kõigil oma sisemine mõra. Igaüks neist kannatab kuidagi, igaüks vajaks vähemalt lohutust, kui abi võimatu. Autor on enese peale võtnud neid kõiki lohutada enda südamliku osavõttega; kogu teos tundub ütelda tahtvat: pole viga, esiteks ei kannata sina üksi, — meie kõik kannatame: tarvitseb ainult ümber vaadata; ja teiseks polegi kannatused nii suured, kui näib. Subjektiivselt nähtuna on kõik hädad suuremad kui objektiivselt vaadatuna; sellepärast asetab autor Michael Mont'i ühelt poolt Wilfrid Desert'i, teiselt poolt Bicket'i vahele, sundides teda iseenda hädasid objektiivsemalt vaatlema ning ühtlasi enda kannatuste varal teritatud tunnetega nende kannatustele kaasa tundma.

Kui „Dorian Gray portree“ tegelased liialt kirjanduslikkudena ruttu ununevad, igatahes varsti ükskõikseks jäävad, siis „Valge ahvi“ tegelaskond muutub inimlikult nii lähedaseks, et ta kestva meelde jääb. Neist inimestest tahaks rohkem teada, nende elamusi tahaks tulevikuski jälgida. Ei oska autorile küllalt tänulik olla, et ta ei väsi ega tüdine samu tegelasi ikka uutest teostest käsitlemast. (Loodetavasti tuleb aeg, kus ka eesti keeles kättesaadavad on kõik Forsythe'ide lugulaulu suured ja väikesed osad.)

Erilise tähelepanuga kohtleb autor teose peakujusid: vana- nevat Soames'i, noort Michael Mont'i ja elujanust Fleur'i. Ka sellele, kes „The Forsythe Saga't“ tervikuna pole lugenud, jääb Soames'ist selge kujutus kui üli- ausast, ajast ning arust läinud korralikkust ja kinnist viisipärasust kehastavast inimesest, kelle elu mitmeti tundub ebaõnnestunud olevat ja kes selle tõttu on pessimistiks kujunenud („Kõik on võimalik, — ja minu kogemuste järele sünnib just see, mida sa ette pole näinud“, lk. 449).

Kuigi laadilt hoopis teissugune ja calt teissugusesse ajajärku kuuluv, on Michael Mont sisemiselt Soames'iga pisut sarnanev: niisama kinnine, endasse suletud ja alati valmis kõigi hingehädadega üksi hakkama saama. Armastuses Fleur'i vastu suurmeelne aumees, ennastsalgav ja vähesega leppiv. Võidab just sellega kõik ja omandab Fleur'i hinge kõigi vastupidiste võimaluste kiuste.

Fleur on keerukaim ja mitmepalgelisim kuju „Valges ahvis“. Teda on võimatu paari sõnaga iseloomustada. Ta on inimene, kes „vajab elulist rikkust ja erutust“ (lk. 246), vajab mitte-igapäevast, värvikat ja kaasakiskuvat. Kuigi näiliselt kergemeelne, ei ole ta seda õieti mitte. Suurte ja väärtusrikkude ülesannete ette asetatud, muutub ta kangelaslikuks; oma lapse heaks kannatada peab ta „loomulikuks“ ja tarviliseks (lk. 461). Fleur on võib-olla küll mõndapidi dekoratiivne, kuid mitte ses mõttes, nagu „Dorian Gray portree“ peakuju lord Henry arvab, väites, „naised on dekoratiivne sugu“ („D. G. portree“, lk. 79). Fleur on kaugelt rohkem inimene kui dekoratsioon, ja mis veel tähtsam: ta areneb alatasa inimese suunas, kuigi algab pigemini dekoratiivse ornamendina.

Kui J. Galsworthy suhtub oma teose peategelastesse osavõtte ja poolehoiuga, siis kõrvaltegelastesse peamiselt kaastundega. Selle kaastunde kandjaks ja väljendajaks on esmajoones Michael Mont.

Kuivõrt lähedalt on autor seotud iga üksiku episoodilisegei tegelesegaga, seda tõendavad alatasa korduvad märkused, millest ilmneb iga tegelese eluloo väikeste üksikasjade täppis tundmine: „Leedi Alison Charwell, sündinud Heathfield, esimese krahv v. Campdeni tütar ja Michaeli noorevõitu onu kuninganounik Lionel Charwelli abikaasa, oli meeldiv inglise naine, kes kasvanud ringkonnas, mida peeti seltskonna hingeks“ jne. (lk. 62).

Olgugi et Galsworthy suhtub „selfskonda“ õige skeptiliselt, võtab ta sellesse kuuluvaid inimesi üksikult täitsa tõsiselt, kirjeldab neid erapooletult ja heatahtlikult. Kunagi ei tiku ta väljendama, mis tema ise arvab „seltskonnast“, vaid laseb seda üksnes aimata nooremasse põlve kuuluvate ja sõja mõjul teisti elusse suhtuvate tegeleste sõnade varal. Mis puutub nimetatud noorema põlve esindajaisse, siis on nende arvamine vana snobistliku „ajast ja arust“ läinud seltskonna kohta lühidalt: ta „arvab, et tema on laudlina, aga tema on ainult narmad“ (lk. 382).

See ei tähenda aga sugugi, et noorsugu iseennast mingil kombel enamaks või väärtuslikumaks peaks. Ainult üksikud noorsoo esindajad ülihindavad endid ja näevad endis suurvaime; enamik ei usu neisse suurvaimesse, on nende „vaimukusest väsinud“. Parimad ses enamikus esinevad rabelevate ja rahutute otsijatena, kes vanemat põlve „aegunuks“ pidades ometi peavad tunnustama, et vanemasse põlve kuulujail on igati omal viisil ikkagi „mingisugune tugipunkt“, kuna neil endil see puudub (lk. 396). Tugipunkti puudumine teebki rahutuks, paneb kahtlema, tekitab väsimusetunde.

See väsimus sunnib otsima elu mõtet, paneb kahtlema elu mõtte olemasolus. Kuid elu mõtet ei leia sageli vanadki, — ehk olgu siis nende ainsaks elu mõtteks iseenda soo jätkamine (lk. 181). Ning soo jätkumise mõttesse ja sellega seotud muredesse ja rõõmudesse suububki teose sündmustik. Soo jätkajasse keskenduvad kõik lootused: „Nii hirmus tahaksin ma, et ta oleks lõbus ja püsiv, ja et ta tunneks — elu on veel vaeva väärt“ (Michael, lk. 421). „Ma ei tahaks, et ta oleks ahne ja isekas, see on minul veres, tead. Kuigi näen, et see on inetu, ometi ei või ma parata“ (Fleur, sealsamas). Kui soo jätkaja ilmale tuleb, leiab autorgi tema tuleku kirjeldamiseks õrnimad sõnad ja hellama meeleolu kui kuskil mujal.

Kuigi teost kandeve meeleolu pole üldiselt väga optimistlik, kuigi see mõnikord laskub lootusetusse pessimismni (lk. 177), tekitab soo jätkaja ilmaletulek autoris mingit liigutatud rõõmuelevust. Teose allegooriline keskus — valge ahv — on nukra skepsise sümbol („süüa elu vilja, koored laiati pilduda ja selle juures kinni nabitud saada“, lk. 258); ja ometi usuvad kõik teose peategelased tulevikusse ning panevad sesse endi lootuse.

Galsworthy suhtub üksikusse inimesse kaastundlikult, inimesse poolnukra, poolpilkava üleolekuga, kogu elusse vaikse resignatsiooniga, — sarnanedes väga meie Tammsaarega. Nagu Tammsaaregi, oskab ta leida iseenesest vähekaaluvaid esemeid, mille varal ta oma teoste sündmustikku ja tegelesi valgustab erilise seisukohast ja erilise valgusega. Sääraseks pisitühiseks, kuid autori filosoofilist elusuhtumist väljendava tegurina tähtsaks „tegelaseks“ on kõnesole-

vas teoses — peale valge ahvi — hiina koer Ting-a-ling, kelle varal mitte ükski ei vaadelda inimeste tegusid, vaid ka iseloomustatakse neid. Paiguti kasutatakse keerukate hingeliste elamuste puhul koguni mõlemat vahendit: valget ahvi ja hiina koera, nii II jao meisterlikult kirjutatud VI peatüki lõpus.

Kuna O. Wilde'ile „Dorian Gray portrees“ pole olemas ühiskondlikke probleeme, puudutab J. Galsworthy neid kõigis oma teoses, nii ka „Valges ahvis“. Siin peamiselt Bicket'i isiku kaudu.

Tõlgitud on mõlemad teosed armastuse ning arusaamisega. Tammsaarel on meeldiv viis tõlkida väga koduselt, teose vaimust väljudes ja seda täiuslikult väljendades. Sõnasõnalist täpsust taotlemata (mis muide inglise keelest tõlkides oleks võimatu ja ka tarbetu, arvestades selle keele iseärasusi), suhtub ta algupärandisse nii intiimselt, et ta tõlkides tundub seda uuesti loovat. Sellise hingestatud tõlke väärtus on suurem kui elutu jäljendi oma. Nii O. Wilde'i kui J. Galsworthy' teosesse on tõlkimisel lahustunud natuke Tammsaare vaimu; selle kõrval ei kaalu mõningad väikesed vääratused ja libisemised palju.

Kummagi tõlke väärtust tõstab pikem asjatundlik sissejuhatus.

M. Sillaots.

Friedebert Tuglas: Teekond Põhja-Afrika. Esmene osa. Tuniisia. Noor-Eesti kirjastus Tqrtus, 1928. 101 lk. Hind?

Noor-Eesti leeris on vaevalt keegi nii veendunud ristiriütlina kui Tuglas piike murdnud selle eest, et kirjanduses näha ja temast teha kunsti. Tuglase märkmed ja marginaalid kuulutavad igal leheküljel seda ajaloolist usutunnistust. Estetism tuli meile religioosse liikumisena. Kirjandus kui kunst — see oli Tuglasele külgesündinud idee. Ühel heroilisel hetkel on ta isegi soovi avaldanud esteetiliste veendumuste eest tuleriidal põleda.

Kakskümmend aastat ühe suure mõtte märtrina teotsedes ei olnud Tuglas — nagu kõik teisedki pühakud — kunagi mõelnud, miks peab kirjandus olema kunst ja kas on üldse tema loomuses seda olla. Inimesel, kes ei kahtle, pole tarvidust mõelda. Me usume meelsasti, mis meile meeldib; see ongi lunastus. Nii on ka Tuglasel alati suur õndsusetunne olnud teada, et kirjandus on kunst. Kõik, mis ta veel võis, oli — ikka jälle imestada, et selle tegemine oli koleraske.

Ent Tuglas ei ole mitte ainult meie suurim selgeltnägi, ta on ka meie teraseim mõtleja. Ja niipea kui ta mõtlema hakkas, ei võinud tal mingit kahtlust jääda, kui lootusetu asi on üks kirjandus, mis enne kõike tahab olla kunst. See, mida Tuglas kirjanduses kunstiks pidas, oli olnud peamiselt stiiliküsimus. Ja kirjandusliku stiili all mõisteti üht erilist käsitöö-oskust koostada lauseid, nii et sõna pääses maalima ja laulma. „Liivakellas“ lasebki noor Tuglas sõnal tublisti musitseerida. Kõrvas ees siirdub ta värvide ja valguse efektidesse.

Kuid muusika on helikunsti traditsioon. Ja kui sõna maalib, siis tal on kujutava kunsti ülesanded. Igal kunstil on oma eritunnused, aga mis on kirjanduse pärimus? Ei midagi oma, kõik võõras, teistelt kunstidelt kokku laenatud ja lapitud! Igapäevane mõistus vahest oleks järeldanud, et kas kirjandus ei võiks kuidagi teisiti ja teises mõttes kunst olla kui — ütleme — maalikunst. Aga

kunsti jumalamees, kui ta kord ketseriks saab, on oma pühas vihas resoluutne. Kui kirjandus ei taha ja ei saa olla ses pärimuses kunst, nagu seda on kõik teised kunstid, siis ärgu olgu ausal esteedil temaga üldse enam mingit pistmist.

Ja nii näemegi Tuglast loobuvat „ilukirjandusest“ kui alast, mis „lahti igasugusele diletantismile“. Ta kirjutab uurimusi Grenzsteinist ning Juhani Liivist ja siirdub viimaks Põhja-Aafrikasse, et kirjeldada kultuurilis-kunstiliselt ja ajaloolis-geograafiliselt Vahemere rannikut lõuna poolt küljest.

Kui Tuglas ja Semper oma kirjanduslikus kriitikas on peamiselt levitanud maalikunsti tõdesid, siis olen mõelnud: kõik on juba olnud! Klassikalise ilu suur jahimees Johann Winckelmann tõttas juba 18. sajandil kujurliku kunsti reegleid laiendama poeesiasse. Aga siis tuli Lessing ja kirjutas: „Kreeka Voltaire'i pimestav antitees, et maalikunst on tumm poeesia ja luule on jutustav maalikunst, ei seisnud küll üheski õpperaamatus. See oli mõttesähvatus, nagu Simonides neid mitmeid omas, mille tõtt riivav osa on nii tabav, et seda ebamäärast ja võltsi, mis ta enesega kaasa toob, arvati võivat tähele panemata jätta.“ Analooiliselt võib tänapäev kuulda, et arhitektuur on — tardunud muusika. Kuid tegelikult ei ole keegi nii naiivne uskuma, et tundes noote ta juba on ehitaja.

Winckelmann eksis, püüdes filosoofiat ja luulet plastilise ideaali alla heita. Tema eeskujul vahetasid kõik euroopa juhtivad vaimud ära luule ja kujutava kunsti ülesanded. Lodovico Dolce' lause, et hea luuletaja peaks olema ka hea maaler, võeti väga täpsalt inimeste poolt, kelle kutse oli ilu mõistetega spekuleerida. Kõik 18. sajandi saksa kirjanikud sooritasid maalilikke kirjeldusi. Ja Prantsusmaal oli krahv Caylus isegi kriteeriumi leiutanud, mis kirjanduslikke teoseid selle järele hindas, kui palju nad kunstnikele võimalust pakkusid maalida pilte.

Lessing püüdis kirjandust vabastada maalikunsti türanniast, ja niisugust lunastajat vajatakse aeg-ajalt ikka jälle igal maal. Lessing ütles, et kui teie, mu härrad, kirjanduses ka nii mehaaniliselt tahate produtseerida, kui kujur rafub kujusid, siis te teete inimeste asemel ainult nukke. Ta leidis, et kirjanduse asi on inimest teotsema panna ja teda ta tegude abil iseloomustada. Sõna ei olnud talle ehteasi, vaid mõök, mis tappis ja vabastas, nagu sellest lausub ka eesti vanasõna: sõna pistab, sõna päästab.

Tuglas ja Aavik olid kord meie parnassi esimesed prantslased. Ma pole hästi kursis, mis on Aavik tänapäev. Aga Tuglas on truuks jäänud romaani kultuuridele. Ta on pikemaid aegu Pariisis elanud ja kohtleb vist Prantsusmaad oma vaimse koduna. Kodudega on ikka kuidagi seotud äripäev ja proosa. Pariisile hümnelaulda on Tuglas jätnud provintsimeeste (Barbarus!) asjaks. Teda ei ole isegi Room liigutanud: mis romantikat on turismist läbi nühitud Itaalia! Kui Tuglas Pariisi ja Rooma tahtis, siis on ta sinna lihtsalt sõitnud. Aga Hispaaniast sai kohe „teekond“.

Kui prantslane Hispaaniat külastab, siis on see umbes nii, kui eestlane sõidab Põhja-Aafrikasse. Aga oma suure igatsuse uputab romantik eksootikasse, — selleks ongi suurriikidel asumaad. Prantslastel on vana hea traditsioon, teha teekond Põhja-Aafrikasse. Siin ongi see „tünkide maa“, kus Tartariinid Tarasconist käivad kuulsal lõvijahil. Siia on ikka kokku voolanud prantsuse kirjanikke, kunstnikke ja teisi kütte. Võõrasteleegionis kohtame nüüd ka eesti boheemlast. Meil on käes Tuglase lugemiste ja nägemiste esi-

mene raamat — „Tuniisia“. Ja küpsemas on „Alžeeria“ ja „Maroko“. Nii koostub viimaks viiesaja-leheküljeline suur illustreeritud teos, mis on meie raamatukogudele ehteks ning ületab väärtuselt mittevõrra kogu meie väikese reisiliteratuuri.

Metsanurk on kuskil väitnud, et Tuglase kujutlused on puhtromantilised, et tal ei ole religioosset fantaasiat. Võib-olla seepärast ei suundu ta teekonnad suurde idasse, kust on alguse saanud kõik usundid. Jaapani stiilipärimusi sattus Euroopasse prantsuse impressionistide leiutustel ja seda on märgata ka „Felix Ormussoni“ pildistikus. See uus kunst sündis õieti Marokos. Sijn leidis Delacroix uue värviõpetuse ning pani aluse mitmete sugupõlvede uuele optikale. Ta järglastest armus noor Manet, nagu eesti pariislased „Felix Ormussoni“ Hispaaniasse ja tegi oma romantilise teekonna Cervantes'e isamaale, käies hispaania tantsitäre pildemas Pariisi kabareedes. Ja kui ta hiljemini tõesti tegi rännaku Hispaaniasse, ei olnud seal enam midagi uut avastada.

Hispaania teekonnal ajas meie Tartarin Tartust Don Quijote jälgi. Tuniisias, Kartaago varemeil, kohtleb ta teist lemmikut — Flaubert'i „Salambo“ tähe all. Kui meile tsiteeritakse üht Torsten Söderhjelm'i katket, et „Flaubert, võõramaalane modernis maailmas... tundis sala kogu oma eluaja, et ta kord läinud ajal oli elanud rikkamat elu, jõulisemate inimeste hulgas, päikeserohkema taeva all, ja teda vaevas alati tunne, mis oli kui mingi kojuigatsus sinna kaugesse olemisvormi“, siis tulevad meile meelde hingerändamis-motiivid Tuglase hilisemais novellides, ja meil on tunne, kui mõistaksime ühtlasi ka Tuglase romantismi ning tungi eksootikasse. Ja kui Tuglas ütleb Flaubert'ist, et „temale oli kirjanduslik looming ikkagi kõige päält stiili küsimus, heitlus ainsa võimaliku vormi pärast“, siis on ta midagi öelnud ka enesest. Tuglas on ka käesolevas teoses jälginud Flaubert'i meetodit: „Süvenedes nii põhjalikult ainesse kui vähegi võimalik, koormates end äärmisel määral teadmistega, hakkas ta alles seda tooresmaterjali ümber töötama ja sellele vastavat vormi otsima.“

Kas mäletate Felix Ormussoni novellis „Poet ja idioot“? Uhel tinasel sügisepäeval istub ta Toomel ja vaatleb üle pügatud põõsaste alla linnale. Siit ülevalt, vahemaalt, oli Ormusson seda linna ikka armastanud. Siit kadus see linn kuhugi kaugusse, siit võis teda vaadelda kui „peegeldust taevarannal“. „Ainult mitte neid inimesi näha! mõtles ta. Mitte tunda nende rumalust enese ümber, mis tõi otse füüsilist valu. Mitte näha nende igapäevast askeldust, nende ajalehti ja vürtspoode, nende laatasid, koosolekuid, pidusid ning matuseid! Mitte trehvata neid advokaate, poeselle, lodjavenelasi, üliõpilasi ja seltskonnadaamel... Ainult veel siit vaadata seda linna — ja siit veel armastada teda — välusa ning nukra armastusega.“ Mis ometi on need lodjavenelased ja seltskonnadaamid teinud meie Felix Ormussonile!?

Võõrad maad ja kauged rahvad on seepoolest praktilised, et neisse näib võimalik olevat armuda ka üsna lähikese maa pealt. Me ei oska sesse uude maailma veel vaadata lihase silmaga, see loob distantsi. Me näeme võõraid, eredaid pindu, me fantaasiale jäävad sisu kujutlemiseks püramatud illusioonid. Enesesisendus hoolitseb „idamaise uima“ eest ja inimeste toimingud on „täis üne realismi“. Tuglas tunneb meeldivat jubedust, kui võõras hing vaatab talle otsa, võõraist silmist. „Ja neist võõraist silmist tunnen algavat kõik mu kogemused siin maal. Mõista neid väheselgi

määral — see on õieti mu ainus ülesanne.“ Maailm peegeldusena taevarannal on ikka pidulik. Aga häda, kui silmad hakkavad seletama! Seda tunneb Tuglas Kairuanis. „Kui valge ja puhas näib selle linna üldpilt eemalt vaadates! Ja kui vaene ning räpane on see kõik ometi lähedalt nähes.“ Sotsiaalses elus on samuti. Nii kerge on armuda inimkonda ja nii raske on näha inimest! Ka Tuniisias on oma lüdjavenelased ja vürtspoodnikud. Ja nad sahkerdavad seal erilise käraga.

Tung kaugusse ja kojuigatsus — see on üks meie hinge „põhipolaarsusi“. See, mida me kultuuriks nimetame, on inimese anne paigale jääda, koduneda ja kodanikuks saada. Kunstis on seepärast nii palju luulet, et rõhuv enamik inimkonnast ei ole enam nomaadid. Nipernaadi on ainult selle tõttu lõbus spordimees, et igal pool on ees „vürtspoodnik“, kellelt saab toidust ja peavarju.

Ajalugu on ikka poeesia, pealegi pikantse kõrvalmaiguga, et see kord „tõesti on sündinud“. Flaubert istub Kartaago varemeil ja kordab ekstaasis: nii siis siin juhtus see! Ka Tuglas istub ajaloo rusudel ja ta kujutlused on tiined historismist. Tõstavad päid kõik ajaloo legendid ühes luulikus ajus ja maastikus täis kontrastide kisa. „Valgus silmil talumatu, kogu kehaga tuntav: Tuniisi majade helendus, burnuste meri Tlemcen'i väraval või keskpäev Marakeši lagendikul. Ja pimedus kätega kombatav, mustkahune, ürg-unine: Biskra oasi palmide all, muistse Oudjola kivi-teil või Meknesi müürikäikudes.“ Tuglase teekonnad on ikka kui pateetilised pulmareisid kaugustesse. Ja raamatud, mis sest sünnivad, on mesinädalate memuaarid.

Kas „Felix Ormusson'i“ lugedes võiks välismaalane mingit aimu saada eesti maastikust? Koloriidi poolest küll mitte. Aga kujs peame suhtuma, kui Tuglas kirjeldab Aafrikat? Soovitan siiski Tuglast usaldada Aafrikas. Autor on Eestis ainult sündinud ja elanud, mitte iialgi siia tehes „teekonda“. Seepärast ei ole tal ka kunagi põhjust ning juhust olnud end Eesti loodusesse küllalt sisse lugeda. Seevastu Aafrikale läheneb Tuglas kõige põhjalikumate ja täpsamate eelteadmistega; tahes või tahtmata on ta sunnitud seda maad nõnda nägema, nagu ta on või nagu teda nähakse uema teaduse ja kunsti silmega. Eksootika sobib ju üldse Tuglase eredale ja värviderikkale paletile. Ja Aafrikal näib õnneks tõesti olevat seda värvi ja valgust, mida Tuglas armastab omistada maile, mida ta kirjeldab.

See on täniku suund olla kunstnik ja uurija ühtlasi. Tuglas koostab oma teekondi, nagu Emil Ludwig, André Maurois ja Lytton Strachey koostavad moodsaid küll biograafiaid: kõik on teaduslikult täppis ja aus, aga ka fantaasiale jääb ta loominguvabadus. Peab väga palju lugenud olema, et valida ja näha seda vähest, mida tarvis. Tuglase teekond Aafrikasse on ses mõttes otsekui nende teadmiste tegelik kontrollimine, mis ta enesele omandanud sest maast, et siis hiljemini kirja panna ülevaatlikke rännumälestisi. Ses kahekordses nõristuses, mis väldib juba ette kõik üllatusliku, aga ka juhulise, lahjuvad küll elumahlad, kuid õilistub kunst. Teekond Aafrikasse on üks hästi ettevalmistatud ja usin noodavedamine monumentaalse raamatu koostamiseks, mis oma käsitluses ja stiilis milleski ei erine tuglaslikust literatuurist. Nagu kuningas Midas'el ühes vanas legendis kõik, mida ta puudutas, kullaks muutus, nii muutub Tuglase sulepuudutusel iga aine kunstiks. Ei ole midagi stiilsemat kui Friedebert Tuglas oma õilsas needuses.

Tuglase rännumälestistes ei ole kuskil toore elu otsest sisse-murdu. Ei saa Tuglast kujutella cowboy'na ürgsetes laantes või tiigrijahil džunglites. Ta ei ole ka ajakirjanik, kes lähedale pääseb elu äripäevale ning õngitseb värske verest nõretavaid usut-lusi. Ei leidu siin mingit seikluste riski. Teekonnast Põhja-Aafrikasse saab raamatu-inimese suur kultuuritihe raamat, mis kõrvale ei kaldu tavalise turismi teedelt, kuid pakub erakordset teadmiste avaruse, sisse-elamiste tiheduse ja kirjelduste meisterlik-kusega. Tuglasel on rännates ikka Euroopa selja taga ning tsivi-lisatsiooni mugavused käepärast, ja peamiselt veetlebki teda järsk murdjoon kultuuride vahel. „Ons see veel Aafrika? Pigemini mõni Vahemere-äärne prantsuse linn, hoolimata palmidest, lihtsalt Montmartre või Montparnasse. Nagu ütlebki üks prantslane: „Tuniisi eurooplaste linnajagu — see pole muud kui ühe Vahemere pikendat Pariisi bulvaar.“

„Tuniisia“ on Tuglase teekonna sissejuhatav algus. Uued kat-ked, mis „Loomingus“ ilmunud, näitavad, et Tuglas ikka sügava-malt elab sisse kirjeldatavasse maailma ja et ta enese ikka pala-vamaks kirjutab sest ainest. Tuglas on sündinud kirjeldaja, teda lugeda on nauding.

Iga uue teose järele on Tuglas ise suuremaks ning targemaks saanud ja laiendab ka lugeja silmaringi. Selliste raamatute juba puhtpedagoogiline ning hariv mõju on ilmne.

Hugo Raudsepp.

Mag. A. C. Сидоров: **Знахарство, колдовство и порча у народа Коми.** Издание центрсовнамена наркомпроса РСФСР. Ленинград 1928. Типография „Коминтерн“, Центрального Издательства Народов СССР. 190 lk.

Viimast aega on põnevustanud eriti muinasuse uurimine. Isegi Venemaal on hakanud ilmuma folkloorikirjandust, mis on huvitavaks ja väärtuslikuks lisaks senistele uurimistödele. Nende hulka kuulub ülemaalmimetatud raamat komi (sürjani) rahvausust.¹⁾

Komi rahvausu kohta kirjutatud ainestik on juba kaks sa-jandit vana. I. Lepehini reisikirjeldused toovad komi rahva usust, eriti ohvrikommetest, juba 1771.—1772. a. esimesi teateid. Pike-malt on komi usundist kirjutatud soome uurijad J. A. Sjögren (Die Syrjänen, 1861) ja M. A. Castrén läinud sajandi esimesel poolel.

Venelastest on komi mütoloogiat üles tähendanud: V. Шопин (1849), N. Rogov (Материалы для описанія быта Пермьяковъ, 1858), K. A. Попов (Зыряне и зырянскій край, 1874), N. Dobrotvorski (1883), V. Kandinski (Изъ матеріаловъ по этнографіи сысольскихъ и вычегодскихъ зырянъ, 1889), I. N. Smirnov (Пермяки, 5 peatükki, 1891), V. Moškov (Пермяцко-корельскія параллели, 1892) ja M. Janovitš (Пермяки, 1903).

Peale soomlaste ja venelaste on talletanud oma mütoloogilisi teateid komilased ise, nagu G. S. Lötkin (Зырянскій край при епископахъ и

¹⁾ Esmakordselt tutvustas seda raamatut dr. I. Manninen 18. II 28 Akadeemilise Rahvalaule Seltsi koosolekul. Va-remini on E. Kirj. XIII lk. 121—126 ilmunud komi rahva muinasusust — Joh. Kool-Eestivend: Ühe Sürjanimaa legenda kohta.

зырянский языкъ, 1889), K. Žakov (Языч. мирос., 1901) ja V. Nalimov, käsikirjaline kogu Helsingis.

Eestis on hõimrahvaste võrdleva mütoloogia alal ilmunud paraku ainult mõni üksik teos läinud aastasajal, näit. Chr. J. Peterson'i tõlge Chr. Ganander'i „Mythologia Fennica“ (1822) ja dr. O. Kalda tõlge J. Krohn'i „Soome sugu paganaaegne jumalateenistus“ (1895).

Käesolevalt sajandilt oleks siin märkida tähtsamaid erikirjutisi hõimrahvaste ja eriti komi mütoloogia alalt: H. Paasonen — „Über die ursprünglichen Seelenvorstellungen bei den finnisch-ugrischen Völkern“ (1909); U. Holmberg — „Die Wassergottheiten der Finnisch-ugrischen Völker“ (1913), peatükk: „Die Wassergottheiten der Syrjänen“, lk. 96—113. Suurimaks tööks sel alal osutus U. Holmberg'i kokkuvõtlik ja põhjalik uurimus „Permalaiusten uskonto“ (1914), mis annab ülevaatliku ja usaldatava kujutise komi surnuteja haldjateteenistusest (mille lõpul on lühike kirjeldus käesoleva raamatu ainesse kuuluvaist komi „tarkadest“).

Lühemaid kirjutisi komi muinasusust on ilmunud Tietosankirja's, T. T. Itkonen — „Suomensukuiset kansat“ jne.

Kui mag. A. C. Сидоров mainib oma töö „nõiduse psühholoogia tooresainestikuks“, siis nähtavasti sellepärast, et hoiduda teaduslikust arvutusest. Ometi ei ole raamat ainult ainekiku esitaja, vaid samuti autori veendumuste ja mõtete väljendaja. Mitmeti tundub, et kirjutaja on tahtnud mõnda komi rahvausu nähet šelätada uuema aja usufilosoofiaga. Töö on, nagu eessõnas öeldud, osa komi etnograafilistest kursuselõengutest ja ei nõudle „valjult meetodilist uurimist“. On kohe näha, et ainekiku on kirjanude ümberjutustis, kus ei nimetata aine kirjutajat, käsikirja ega sageli ka paika, kust see on ammutatud. Raamatu puudusi esineb ainetekäsitluses, kus ei tehta vahet, mis kuulub algupäraselt komi rahvausku, mis laenatud mujalt (näit. tataritelt, tšuvašidelt, baškiiridelt ja slaavi rahvastelt), kuigi võrreldakse aineid sageli hõimlaste nagu udmurti (vojteki) usundi ainetega.

Kogu töö jaguneb sisult 6 ossa: posimine ja posijad, nõidumine, rikked nõiduse varal (ik-ötä), rikked teise mõjustusel (vomidž), posija tarbvara, taigurlikud kujutused ja nende evolutsioon.

Tarkade (komi tõdus' — teadja) ja nõidade võim ning usk nende imetegudesse on Komis vankumatu kuni praeguseni. Viimasel ajal takistab see oma ideoloogiaga teadusliku mõtlemise arengut.

Nõidadel on kõige pealt suur võim muutuda kas osalt või täielikult — asjaks või loomaks, näit. hundiks, karuks, hobuseks, konnaks, luigeks jne. Kuulsad nõiad pärandavad tavaliselt tugeva nõiavõimu, mis kasuks isegi nõrgale järeletulijale. Mõnikord põrkavad nõiad üksteisega kokku ja siis tuleb nõidadevaheline võistlus võimuküsimuses. Sedasi võib jahilistel teadmatult tee kaduda ummikusse, rikunduda püss või jahikoer, sattudes võõra nõia piirkonda.

Tuntud on rahvausundilisel arstimisel sümpaatiline, partisaalne ja simiilne ehk sarnasusemaagia põhimõtted. Mõned iseloomustavad näited komi ennustustest, mis põhjenevad sarnasuse-

maagial: Huulde salvama — surma ennustus. Jalatallad või kulm sügeleb — surma ennustus. Huuled või keel sügeleb — jutt tundmatuga. Rehal pulgad ülespidi — vihm (vastupidisus — rehale tööd). Vurrud sügelevad — saadakse magusat. Papi või kirstu kohtamine — õnnetus. Küünarpea sügeleb — võõrsil õõbimine. Põlveots sügeleb — mõrsja naitumine. Majas kukub leivalasn — perenaise surm. Parem silm sügeleb — näed meeldivat (yštan), pahem — ehmud, pisarad jne. (lk. 59).

Eriti huvitavad on assotsiatiivses seoses loodud komi rahva unenäo-seletused, millest järgnevad siin mõned näited: Vahutatv õlu — paha (joomine). Papp käib — haigus käib! Tulikahju — palavaid või külmi ilmu. Puud — kõnet. Puhast rõivastus — head! Hõbe- ja paberraha — head, vaskraha — pisaraid. Tütarlaps — õnnetust, poiss — õnne. Linnu udusuled — head (pehmet). Suudlus — palavikku! Kure püüdmine — mõrsja leidu. Kala — lund (soomus). Näed hiirt — leiad raha. Kukkumine kellatornist — kasvamist. Põrandal kirju koer — juttu jne.

Pikkade haigusekirjelduste, nende erijärkude ja rahvapäraste arstimisviiside kõrval äratavad tähelepanu arstimisesemed. Mitmekesine on nende asjade kogu, mida komi nõid kasutab arstimisvahendina: nuga, kirves, nõel, naaskel, sirp, vikat, väster, püss, käärid, hobuseraud, teritaja, elavhõbe, vask, maapõue varandus, vibu, nool, hambad, küüned, konnakarbid, suits, sool; orgaanilised ained: sibul, naeris, ring, side, sõlm, lukk, vari; toiduained: leib, loomad, rõivas, inimese keha ja ta osad.

Kui tööd oleks käsitletud vastavalt mõnele uue aja meetodile, näit. ajaloolis-geograafilisele meetodile, oleks seesugune komi nõidade ja nõiakunsti uurimine toonud tähtsa lisa senisele O. J. Brummer'i, V. J. Mansikka, I. Manninen'i ja R. Th. Christiansen'i võrdlevale nõiduste uurimisele. Kuid hõimrahvaste usundi alal on see praeguselgi kujul huvitav erikirjutis. Eriti väärtuslikud on kõmi usundi kohta käivad üksikud oskussõnad, mis on esitatud komi keeles. Raamatu lõpul leidub lühike saksakeelne kokkuvõte, sisustik ja vene- ning komikeelne esemete nimestik.

Elmar Päss.

Vastuvälteks.

E. Tõnisson'i näidendit „Punase lipu eest“ Eesti Kirjanduses (1928, lk. 406 ja 464) hinnates peab J. Pert seda tööd plagiaadiks. Nagu aga nim. raamatu autor toimetusele nüüd pikemas kirjas teatab, ei vastavat see arvustaja mõtteavaldus tõele.

Vastutav toimetaja: J. V. Veski. Väljaandja: Eesti Kirjanduse Selts.

„Postimehe“ trükk, Tartus 1929.